

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА**

І. І. Килимник

А. В. Домбровська

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ
ВІДНОСИН**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів денної та заочної форм навчання
усіх спеціальностей університету)*

Харків – ХНУМГ ім. О. М. Бекетова – 2019

Килимник І. І. Правове регулювання міжнародних економічних відносин конспект лекцій :для студентів денної та заочної форм навчання усіх спеціальностей університету / І. І. Килимник, А. В. Домбровська ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. – 127 с.

Автори   канд. юрид. наук, доц. І. І. Килимник
                          канд. юрид. наук, доц. А. В. Домбровська

Рецензент   канд. юрид. наук, доц. Т. А. Коляда

Рекомендовано кафедрою правового забезпечення господарської діяльності, протокол № 1 від 30.08.2017.

Зміст

Вступ.....	4
Тема 1 Поняття та зміст зовнішньоекономічних відносин.....	5
Тема 2 Джерела правового регулювання зовнішньоекономічних відносин. Поняття та види норм, що регулюють зовнішньоекономічні відносини.....	21
Тема 3 Правове становище учасників зовнішньоекономічних відносин. Колізійні норми щодо регулювання відносин власності.....	45
Тема 4 Порядок вирішення спорів за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їхніх іноземних контрагентів.....	67
Тема 5 Поняття і особливості зовнішньоекономічного контракту.....	76
Тема 6 Головні різновиди зовнішньоекономічного контракту та особливості правового регулювання різноманітних зовнішньоекономічних договорів.....	83
Тема 7 Захисні застереження як умови зовнішньоекономічного контракту.....	117
Тема 8 Правове регулювання розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом.....	122
Список використаних джерел.....	127

ВСТУП

За умов ринкових відносин господарська діяльність не обмежується внутрішнім ринком. Для придбання і реалізації товарів, виконання робіт, надання послуг і здійснення інших видів господарської діяльності суб'єкти господарювання виходять на міжнародний (світовий) ринок, тобто здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Законодавець визначає кваліфікуючу ознаку зовнішньоекономічної діяльності, пов'язуючи господарську діяльність із необхідністю перетину митного кордону України майном та/або робочою силою. Межі митної території України є митним кордоном України. Митний кордон України збігається з Державним кордоном України, за винятком меж території спеціальних митних зон та меж штучних островів, установок і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Межі території спеціальних митних зон та штучних островів, установок і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України, становлять митний кордон України.

Курс «Правове регулювання міжнародних економічних відносин» має на меті забезпечення студентів базовими знаннями про міжнародно–правові універсальні та регіональні засоби забезпечення миру та міжнародної безпеки, суверенітету держав, невтручання тощо.

Також приділяється увага стандартам та механізмам міжнародного захисту прав людини. Проводиться загальний огляд основних договорів з прав людини в системі ООН та Ради Європи, а також створених ними органів щодо захисту прав людини. Окремо розглядається застосування міжнародних механізмів щодо прав людини під час збройних конфліктів та захист прав людини міжнародним кримінальним правом.

У процесі лекційних занять студенти отримують необхідні знання про особливості, загальні поняття, категорії, інститути та галузі міжнародного права. Передбачається також отримання навичок роботи з міжнародними договорами та іншими міжнародними актами, а також їх тлумачення стосовно конкретних ситуацій міжнародного життя.

Обов'язковою складовою успішного засвоєння навчального матеріалу курсу є самостійна робота студентів, яка активізує навички роботи з нормативним матеріалом, спеціальною літературою за міжнародно–правовою тематикою та надання оцінки політичних подій, які відбуваються в сучасному світі.

Тема 1 Поняття та зміст зовнішньоекономічних відносин

План

1. Поняття та види зовнішньоекономічної діяльності.
2. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності. Поняття та види.
3. Нормативно–правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
4. Правовий режим зовнішньоекономічної діяльності.

1. Зовнішньоекономічна діяльність (далі – ЗЕД), згідно із ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (далі – Закону «Про ЗЕД»), визначається як діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

У Господарському кодексі України (далі – ГК) зустрічається інше визначення цього поняття. Так, згідно з ч. 1 ст. 377 ГК, зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном, зазначеним у частині першій статті 139 цього Кодексу, та/або робочою силою.

Проте ні перше, ні друге визначення не містять усіх ознак зовнішньоекономічної діяльності, які можна виявити шляхом аналізу відповідних положень ГК (в т. ч. статей 377–389) та Закону «Про ЗЕД». Характерними ознаками ЗЕД є:

– належність ЗЕД до господарської діяльності, основним спрямуванням якої є виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт, надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГК України);

– обов'язкова наявність такої складової господарської діяльності, як перетин митного кордону України робочою силою та/або майном, що характеризується як сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в

їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів;

– особливий суб'єктний склад (ст. 378 ГК України): здійснення ЗЕД вітчизняними суб'єктами господарювання, які мають статус індивідуального підприємця чи господарської організації з правами юридичної особи, та підрозділами/структурними одиницями (без прав юридичної особи) іноземних господарських організацій, що мають постійне місцезнаходження на території України і зареєстровані у встановленому законом порядку;

– спеціальний режим господарської діяльності, пов'язаний із спеціальним правовим регулюванням та відповідно: а) встановленням низки заборон, обмежень щодо кола суб'єктів ЗЕД, видів господарської діяльності, порядку її здійснення з метою забезпечення інтересів національної економіки та національного товаровиробника; б) створенням системи спеціальних органів, що здійснюють державне регулювання у сфері ЗЕД (Державна митна служба, Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі), та покладенням певних функцій щодо регулювання ЗЕД на Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Антимонопольний комітет України, Національний банк України та інші органи; в) застосуванням специфічних засобів державного регулювання, в т. ч.: ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій, державної реєстрації зовнішньоекономічних договорів (контрактів), контролю за здійсненням ЗЕД, можливістю застосування специфічних санкцій за порушення правил здійснення ЗЕД (припинення експортно-імпортних операцій, застосування антидемпінгових заходів, застосування індивідуального режиму ліцензування).

Усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, згідно із ч. 1 ст. 379 ГК, можуть здійснювати будь-які види ЗЕД і зовнішньоекономічних операцій, якщо інше не встановлено законом. Відкритий перелік видів ЗЕД, які здійснюють в Україні суб'єкти цієї діяльності, міститься в ст. 4 Закону «Про ЗЕД». До видів зовнішньоекономічної діяльності належать:

– експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;

– надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно–експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вищезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;

– наукова, науково–технічна, науково–виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;

– міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;

– кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

– спільна підприємницька діяльність між вітчизняними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

– підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу–хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

– організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібно торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

– товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

– орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

– операції по придбанню, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку;

– роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

– інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

Щодо посередницьких операцій, при здійсненні яких право власності на товар не переходить до посередника (на підставі комісійних, агентських договорів, договорів доручення та ін.), в ст. 4 Закону «Про ЗЕД» міститься спеціальне положення: подібні операції здійснюються суб'єктами ЗЕД без обмежень.

Одним з основних видів ЗЕД та складником будь-якої ЗЕД є експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили. Ст. 1 Закону «Про ЗЕД» містить визначення цих понять, розрізняючи при цьому експорт/імпорт товарів та експорт/імпорт капіталів.

Експорт (експорт товарів) – продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у т. ч. з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів. При цьому термін реекспорт (реекспорт товарів) означає продаж іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення за межі України товарів, що були раніше імпортовані на територію України.

Імпорт (імпорт товарів) – купівля (у т. ч. з оплатою в негрошовій формі) українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктах господарської діяльності товарів з ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України, включаючи купівлю товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами.

Експорт/імпорт капіталу – вивезення за межі України/ввезення з-за меж України капіталу у будь-якій формі (валютних коштів, продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав) з метою одержання прибутків від виробничої та інших форм господарської діяльності.

Закріплюючи широкі можливості щодо експорту–імпорту як різновиду зовнішньоекономічної діяльності та експортно–імпортних операцій як складової ЗЕД, законодавець встановлює і певні обмеження з метою захисту національних інтересів. Згідно із ст. 17 Закону «Про ЗЕД» встановлюється заборона на такі види експорту та імпорту:

- експорт з території України предметів, які становлять національне, історичне або культурне надбання українського народу, що визначається згідно із законами України;

- імпорт або транзит будь-яких товарів, про які заздалегідь відомо, що вони можуть завдати шкоди здоров'ю або становити загрозу життю населення та тваринного світу, або призвести до руйнування навколишнього середовища;

– імпорт продукції та послуг, що містять пропаганду ідей війни, расизму та расової дискримінації, геноциду і т. п., які суперечать відповідним нормам Конституції України;

– експорт та імпорт товарів, які здійснюються з порушенням прав інтелектуальної власності.

Конкретний перелік товарів, щодо яких встановлюється заборона на експорт та імпорт, затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

Законами України можуть встановлюватися обмеження/заборони і щодо певних методів імпортування товарів в Україну. Це стосується так званого демпінгу/демпінгового імпорту та субсидованого імпорту.

Демпінг/демпінговий імпорт (відповідно до ст. 1 Закону «Про ЗЕД») – це ввезення на митну територію країни імпорту товару за ціною, нижчою від порівняної ціни на подібний товар у країні експорту, яке заподіює шкоду національному товаровиробникові подібного товару. Відносини, що складаються в процесі здійснення такого імпорту, регулюються Законом України від 22.12.1998 «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту».

Субсидований імпорт – ввезення на митну територію країни імпорту товару (товарів), що користується пільгами від субсидії, яка надається для виробництва, переробки, транспортування або експорту такого товару. Небезпечність для національної економіки такого імпорту зумовила прийняття спеціального нормативно-правового акта вищої юридичної сили – Закону України від 22.12.1998 «Про захист національного виробника від субсидованого імпорту».

Законом «Про ЗЕД» (ст. 30) встановлені обмеження щодо реекспорту, а саме: забороняється реекспорт товарів, імпортованих за рахунок Державного валютного фонду України та валютних фондів місцевих Рад народних депутатів України. Проте орган, який є розпорядником Державного валютного фонду України або валютного фонду місцевої Ради народних депутатів

України, може дозволити реекспорт в разі неможливості використання імпортного товару на території України за його призначенням.

2. Відповідно до ст. 3 Закону «Про ЗЕД», суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні є:

– фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;

– юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно–фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

– об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно–правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

– структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;

– спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України;

– інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

Україна в особі її органів, місцеві органи влади і управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у

господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи згідно з встановленими законом принципами здійснення ЗЕД.

Господарський кодекс (ст. 378) закріпив уніфіковані та значною мірою вдосконалені положення щодо суб'єктів ЗЕД, передбачивши, що ними є (можуть бути) суб'єкти господарювання, зазначені в пунктах 1, 2 частини другої ст. 55 ГК:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці;

У зовнішньоекономічній діяльності можуть брати участь також зовнішньоекономічні організації, що мають статус юридичної особи, утворені в Україні відповідно до закону органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Суб'єкти ЗЕД мають права та обов'язки (загальні та спеціальні), що є обов'язковими елементами їх правового статусу. До категорії загальних входять права та обов'язки, притаманні усім суб'єктам господарювання. До категорії спеціальних належать права та обов'язки, якими наділяються суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності в процесі її здійснення. Спеціальними правами суб'єктів ЗЕД є:

– здійснювати будь-які види зовнішньоекономічної діяльності та зовнішньоекономічні операції, щодо яких закон не містить заборон/обмежень;

– відкривати будь-які не заборонені законом валютні рахунки в банківських установах, розташованих на територіях інших держав;

– самостійно розпоряджатися (після сплати передбачених за коном податків і зборів/обов'язкових платежів) валютною виручкою від проведених зовнішньоекономічних операцій (крім передбачених законом випадків);

– одержувати в іноземних фінансових установах на договірній основі валютні кредити на умовах, що не суперечать законодавству України;

– обирати контрагентів та укладати з ними зовнішньоекономічні договори (контракти);

– обирати за домовленістю з контрагентом за зовнішньоекономічним договором/контрактом юрисдикційний орган, що розв'язуватиме між ними спори; відповідно до ст. 38 Закону «Про ЗЕД» спори між суб'єктами ЗЕД можуть розглядати: суди України; за згодою сторін спору – Міжнародний комерційний арбітражний суд та Морська арбітражна комісія при Торгово–промисловій палаті України; інші органи вирішення спору, якщо це не суперечить чинним законам України або передбачено міжнародними договорами України);

– обирати за домовленістю з контрагентом за зовнішньоекономічним договором/контрактом національну належність законодавства, що застосовуватиметься при розгляді таких спорів;

– користуватися державним захистом своїх прав та законних інтересів у разі їх порушення за межами України шляхом звернення до дипломатичних та консульських установ, державних торговельних представництв, а також в інший спосіб, визначений законом.

До спеціальних обов'язків суб'єктів ЗЕД належать:

– дотримання вимог законодавства про ЗЕД, в т.ч.:

– здійснення у передбачених актами законодавства випадках ліцензування та квотування імпортно–експортних операцій, а також виконання умов їх надання;

– дотримання вимог щодо змісту, форми та державної реєстрації зовнішньоекономічних договорів (контрактів);

– у разі здійснення ЗЕД в Україні у формі створення іноземним суб'єктом господарювання (зі статусом юридичної особи) філій, представництв, інших відокремлених підрозділів (без такого статусу) – здійснити реєстрацію подібного суб'єкта в установленому порядку;

– у разі запровадження в установленому порядку режиму обов'язкового розподілу валютної виручки від проведення зовнішньоекономічних операцій між суб'єктами ЗЕД та уповноваженими державними валютними фондами здійснювати відповідні відрахування іноземної валюти з дотриманням передбачених для цього процедур;

– вести бухгалтерський та оперативний облік зовнішньоекономічних операцій, а також статистичну звітність, яку повинні надсилати органам Державної статистики України;

– імпортувати в Україну лише ті товари, які за своїми технічними, фармакологічними, санітарними, фітосанітарними, ветеринарними та екологічними характеристиками не порушують мінімальних умов відповідних стандартів та вимог, що діють на території України (у разі відсутності національних стандартів та вимог України на певний товар – застосовувати відповідні міжнародні стандарти та вимоги або іноземні стандарти та вимоги, що діють у провідних країнах–експортерах зазначених товарів);

– утримуватися від порушень встановлених законом заборон, обмежень щодо субсидованого імпорту, демпінгового імпорту, реекспорту;

– у разі порушення вимог законодавства про ЗЕД нести передбачену ним господарсько–правову відповідальність, у т. ч. у формі застосування спеціальних санкцій;

– інформувати Нацбанк України про відкриття валютних рахунків за межами України та надавати відомості про використання своїх валютних рахунків податковим органам у встановленому порядку;

– та інші.

Держава гарантує рівність прав та однаковий захист усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Проте у разі застосування до українських

суб'єктів господарювання дискримінаційних заходів на території певних держав, в Україні можуть бути застосовані аналогічні заходи до суб'єктів господарювання відповідної країни (ч. 2 ст. 389 ГК України, ст. 29 Закону «Про ЗЕД»).

3. Нормативно–правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється низкою актів господарського законодавства загальної сфери дії та спеціального законодавства про ЗЕД.

Спеціальне законодавство про ЗЕД складається з актів законодавства різної юридичної сили, присвячених регулюванню цієї діяльності (в т. ч. окремих її аспектів) та окремих норм, що містяться в нормативно–правових актах загальної сфери дії чи присвячених регулюванню інших видів діяльності, що може поєднуватися із зовнішньоекономічною (банківська діяльність, страхування, спільне інвестування та ін.). Відтак, систему актів законодавства про ЗЕД можна поділити на загальну частину (включає нормативно–правові акти, що містять загальні положення щодо ЗЕД) та спеціальної частини, до якої входять акти законодавства чи норми, що визначають специфіку здійснення ЗЕД в окремих сферах економіки, на окремих територіях, за участю окремих суб'єктів тощо.

Враховуючи юридичну силу нормативно–правових актів, система законодавства про ЗЕД, може бути представлена таким чином:

– Конституція України (зокрема, положення щодо визначення виключно законами засад зовнішньоекономічної діяльності – п. 9 ст. 92; щодо закріплення за Кабінетом Міністрів України такого повноваження, як організація та забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи, – п. 8 ст. 116;

– Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р., який містить Розділ VII «Зовнішньоекономічна діяльність», що складається з двох глав, перша з яких (гл. 37 «Загальні положення») містить 13 статей, які визначають: поняття та принципи зовнішньоекономічної діяльності (ст. 377), коло суб'єктів цієї діяльності (ст. 378), види ЗЕД та зовнішньоекономічних операцій (ст. 379),

основні засади державного регулювання ЗЕД (ст. 380), ліцензування та квотування ЗЕД (ст. 381), вимоги до зовнішньоекономічних договорів/контрактів (ст. 382), включаючи їх державну реєстрацію (ст. 383), основні засади/принципи митного регулювання ЗЕД (ст. 384), оподаткування ЗЕД (ст. 385), валютного регулювання (статті 386–387), кредитування ЗЕД (ст. 388), форми державного захисту прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ст. 389). Гл. 38 “Іноземні інвестиції” містить основні положення щодо правового режиму такого різновиду зовнішньоекономічної діяльності, як іноземне інвестування (передбачає внесення в об'єкти інвестування на території України інвестицій іноземними інвесторами); (правовий режим іноземного інвестування розглядатиметься в наступній темі);

– Закон України від 16.04.1991 «Про зовнішньоекономічну діяльність» (Закон «Про ЗЕД») – акт малої кодифікації, спеціально присвячений регулюванню зовнішньоекономічної діяльності; складається із 39 статей, в яких містяться положення щодо: визначення термінів (ст. 1), принципів ЗЕД (ст. 2), кола суб'єктів ЗЕД (ст. 3), видів ЗЕД (ст. 4), порядку набуття статусу суб'єкта ЗЕД (ст. 5), щодо сторін, змісту, форми, видів, державної реєстрації зовнішньоекономічних договорів/контрактів (ст. 6), основних засад регулювання ЗЕД, форм участі в цьому держави в особі її органів, напрямів регулювання, в т. ч. митного, податкового, валютного тощо (статті 7–23), спеціальних правових режимів ЗЕД (статті 24–25), економічних відносин України з іншими державами та міжнародними організаціями (статті 26–27), захисту інтересів держави та суб'єктів ЗЕД в процесі її здійснення (статті 28–31), відповідальності у сфері ЗЕД (статті 32–37), порядку розгляду спорів у сфері ЗЕД (статті 38–39);

– Закони, що визначають умови дії міжнародних договорів в Україні (від 10.12.1991 «Про дію міжнародних договорів на території України» та від 22.12.1993 «Про міжнародні договори України») та низка законів про ратифікацію міжнародних договорів за участю України – двосторонніх,

багатосторонніх (в т. ч. укладених між країнами – учасницями міжнародних організацій економічного спрямування: Закон України від 20.09.2001 «Про ратифікацію Рішення Ради глав урядів Співдружності Незалежних Держав про Правила визначення країни походження товарів»), універсальних (Закон України від 16.03.2000 «Про ратифікацію Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами»; Закон України від 10.01.2002 «Про приєднання України до Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів»);

– Митний кодекс України від 12.12.1991 і Закон України від 05.04.2001 «Про Митний тариф України» – регулюють відносини, пов’язані з перетином митного кордону України та сплати мита;

– Закон України від 24.02.1994 «Про міжнародний комерційний арбітраж» визначає правовий статус цього юрисдикційного органу, що вирішує спори між українськими та іноземними суб’єктами господарювання за умови наявності відповідної домовленості між ними.

– Закон України від 02.12.1997 «Про торгово–промислові палати в Україні» визначає правове становище цих організацій, в т. ч. повноваження у сфері зовнішньоекономічної діяльності: здійснювати у передбачених законом випадках декларування зовнішньоторговельних вантажів; проводити на замовлення українських та іноземних підприємців експертизу, контроль якості, кількості, комплектності товарів (у т. ч. експортних та імпорتنих) і визначати їх вартість; організовувати міжнародні виставки, національні виставки іноземних держав і окремих іноземних фірм, забезпечувати підготовку і проведення виставок українських товарів в Україні, за її межами та ін.

4. Правовий режим ЗЕД – це особливий порядок регулювання зовнішньоекономічної діяльності, що виражається в комплексі взаємопов’язаних між собою економіко–правових заходів (стимулюючих та обмежуючих), спрямованих на досягнення цілей такої діяльності згідно із визначеними законодавцем принципами.

Принципи зовнішньоекономічної діяльності закріплені та конкретизовані в ст. 2 Закону «Про ЗЕД».

Усі учасники зовнішньоекономічної діяльності при її здійсненні повинні дотримуватися таких принципів:

- суверенітету народу України у здійсненні ЗЕД;
- свободи зовнішньоекономічного підприємництва;
- юридичної рівності і недискримінації;
- верховенства закону;
- врахування та захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Законодавство про ЗЕД, визначаючи цілі регулювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності (ст. 7 Закону «Про ЗЕД»), передбачає дві основні категорії економіко–правових засобів, що в комплексі забезпечують досягнення таких цілей: 1) стимулюючих; 2) обмежувальних.

До кола перших (стимулюючих) належать:

- права суб'єктів ЗЕД: загальні для всіх суб'єктів господарювання та спеціальні, закріплені законом для суб'єктів ЗЕД;
- пільги для суб'єктів ЗЕД, що надаються за наявності передбачених законом умов (реалізації на території спеціальної/вільної економічної зони затверджених інвестиційних проектів відповідно до укладених інвестиційних договорів з органом управління відповідної СЕЗ; ввезення на територію України майна як вклад іноземного інвестора до статутного фонду підприємства з іноземними інвестиціями тощо).

Пільги можна поділити на дві категорії за критерієм кола суб'єктів, видів здійснюваної ними діяльності:

- ті, що передбачаються для всіх суб'єктів господарювання у процесі здійснення певних видів господарської діяльності безвідносно до наявності в ній ознак ЗЕД (інноваційна, наприклад);

– пільги, які встановлюються лише для суб'єктів ЗЕД в процесі її здійснення.

Слід зазначити, що у сфері ЗЕД застосовуються, як правило, пільги не до всіх суб'єктів ЗЕД, а лише щодо тих з них, які відповідають певним критеріям. Так, відповідно до ст. 11 Закону «Про ЗЕД» передбачається надання відповідно до законодавства:

– податкових пільг у разі, якщо результати діяльності суб'єктів ЗЕД відповідають таким критеріям: експорт перевищує імпорт (нетто–експорт) за фінансовий рік; обсяг експорту становить не менше 5 відсотків від обсягу реалізованих за фінансовий рік товарів; які стабільно експортують наукові, наукоємні товари, а також товари, у вартості яких частка доданої вартості становить не менше 30 процентів;

– амортизаційних пільг (за строками амортизації основних виробничих фондів) у вигляді та за наявності таких умов: норм прискореної амортизації основних виробничих фондів, що використовуються для виробництва експортних товарів, пільгових норм амортизації основних фондів, створених за рахунок нових інвестицій, що використовуються для виробництва експортних товарів; норм амортизації на імпортне обладнання, яке використовується для виробництва експортних товарів, не менших, ніж ті, що встановлені в країні походження такого обладнання.

До обмежувальних заходів, що є складовою правового режиму ЗЕД, належать заборони та обмеження. Зокрема, до категорії перших слід віднести заборону здійснення певних категорій зовнішньоекономічних операцій (реекспорт, експорт заборонених до вивезення з території України товарів, субсидований імпорт, демпінговий імпорт).

Більш різноманітними є обмеження, що можуть мати різні форми, зокрема:

– ліцензування зовнішньоекономічних операцій як комплекс дій органу виконавчої влади з надання суб'єкту ЗЕД дозволу на здійснення протягом визначеного періоду експорту/імпорту товарів; розрізняють автоматичне

ліцензування (застосовується щодо товарів, які не підлягають квотуванню) і неавтоматичне ліцензування (у разі встановлення квот на експорт/імпорт);

– квотування (встановлення кількісних або інших обмежень) товарів, що підлягають експорту/імпорту; розрізняють глобальні квоти (встановлюються по товару без зазначення конкретних країн/груп країн, куди товар експортується або з яких він імпортується), індивідуальні квоти (встановлюються по товару з визначенням конкретної країни, куди товар може експортуватись або з якої він може імпортуватись);

– застосування спеціальних санкцій до суб'єктів ЗЕД у разі порушення ними спеціального законодавства: антидемпінгових процедур; індивідуального режиму ліцензування; тимчасового зупинення ЗЕД (ст. 37 Закону «Про ЗЕД»);

– дотримання спеціального порядку встановлення і використання технічних, фармакологічних, санітарних, фітосанітарних, ветеринарних та екологічних стандартів та вимог (ст. 18 Закону «Про ЗЕД»), відповідно до якого: а) на територію України дозволяється імпорт лише тих товарів, що за своїми технічними, фармакологічними, санітарними, фітосанітарними, ветеринарними та екологічними характеристиками не порушують мінімальних умов відповідних стандартів та вимог, що діють на території України; б) у разі відсутності національних стандартів та вимог України на певний товар застосовуються відповідні міжнародні стандарти та вимоги або іноземні стандарти та вимоги, що діють в провідних країнах–експортерах зазначених товарів; в) товари, що імпортуються на територію України, підлягають обов'язковій сертифікації (в національному режимі) на предмет їх відповідності фармакологічним, санітарним, фітосанітарним, ветеринарним та екологічним нормам, якщо відповідні вимоги діють і щодо аналогічних товарів національного виробництва згідно із законами України; г) у разі імпорту товарів, які не мають аналогів в Україні, суб'єкт ЗЕД, який здійснює імпорт, або іноземний суб'єкт господарювання, який здійснює експорт, повинен пред'явити сертифікат, що засвідчує відповідність технічних, фармакологічних, санітарних, фітосанітарних, ветеринарних та екологічних характеристик цього

товару чинним міжнародним стандартам та вимогам або національним стандартам та вимогам країни, яка є провідною в експорті цього товару;

– застосування спеціальних імпорتنих процедур (ст. 19 Закону «Про ЗЕД»), до яких належать: застосування процедури міжнародних торгів або аналогічних їм процедур; режим попередніх імпорتنих депозитів, що вносяться у банки, що може застосовуватися лише щодо товарів, до яких не запроваджується режим ліцензування і квотування імпорту;

– дотримання вимог митного (відповідно – Митного кодексу України та Закону «Про Митний тариф України») та валютного регулювання (згідно із Декретом Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»;

– обов'язковість обліку та звітності зовнішньоекономічних операцій суб'єктів ЗЕД, що здійснюється в передбаченому Законом «Про ЗЕД» (ст. 22) порядку;

– застосування (як виняток) дискримінаційних заходів до іноземних суб'єктів ЗЕД у випадках та порядку, визначених частинами 2–4 ст. 389 ГК і ст. 29 Закону «Про ЗЕД»; підставою для цього можуть бути дискримінаційні та недружні дії іноземних держав до українських суб'єктів господарювання (аналогічні заходи в такому випадку встановлюються для суб'єктів господарювання відповідної держави, що здійснюють в Україні ЗЕД, у т. ч. інвестування).

Тема 2 Джерела правового регулювання зовнішньоекономічних відносин. Поняття та види норм, що регулюють зовнішньоекономічні відносини

План

1. Поняття та види джерел правового регулювання зовнішньоекономічних відносин.

2. Поняття та види колізійних норм.
3. Типи колізійних прив'язок.
4. Порядок застосування колізійних норм.

1. Поняття джерела (форми) права включає два взаємопов'язаних аспекти. Це: а) зовнішня форма юридичного буття норм права; б) спосіб надання нормі (правилу поведінки) юридичної обов'язковості, тобто спосіб вираження державної волі.

Специфіка джерел правового регулювання ЗЕД визначається одночасним підпорядкуванням зовнішньоекономічних відносин двом відносно самостійним, але взаємопов'язаним системам права: національному (українському) праву та міжнародному праву. Відповідно, систему джерел правового регулювання ЗЕД утворюють як національно–правові, так і міжнародно–правові форми.

Залежно від способу вираження (формування) права традиційно виділяють такі основні види джерел права:

- 1) нормативно–правовий акт;
- 2) правовий звичай;
- 3) нормативний договір;
- 4) судовий прецедент.

Нормативно–правові акти (на чолі з законами) відіграють провідну роль у системі джерел правового регулювання ЗЕД. Господарсько–правова природа зовнішньоекономічних відносин вимагає їх регулювання шляхом комплексного застосування публічно–правових та приватноправових інструментів. З цим пов'язане явище регулювання ЗЕД нормативно–правовими актами, що належать до різних галузей права, як–от:

1) конституційного – п. 9 ст. 92 Конституції України встановлює принцип, згідно з яким виключно законами України визначаються засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;

2) господарського (актом господарського права є, передусім, рамковий Закон України «Про ЗЕД»), яке визначає правовий статус суб'єктів ЗЕД,

правила здійснення окремих видів ЗЕД, форми і засоби державного регулювання ЗЕД, правила конкуренції у сфері ЗЕД, відповідальність за порушення порядку здійснення ЗЕД та ін.;

3) цивільного, кодифікаційним актом якого є Цивільний кодекс України, що згідно з фундаментальним загальноправовим принципом пріоритету спеціального закону перед законом загальним – *lex specialis derogat generali* – субсидіарно застосовується до господарських (у тому числі, зовнішньоекономічних) відносин у разі відсутності відповідних норм у актах господарського законодавства;

4) міжнародного приватного, кодифікаційним актом якого є Закон України від 23 червня 2005 р. «Про міжнародне приватне право». Цей закон застосовується до таких питань, що виникають у сфері приватноправових відносин з іноземним елементом:

- визначення застосовуваного права;
- процесуальна правоздатність іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб;
- підсудність судам України справ з іноземним елементом;
- виконання судових доручень;
- визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів;

5) фінансового, що регулює питання оподаткування (у тому числі, митного обкладення) ЗЕД та фінансового контролю за здійсненням цієї діяльності;

6) адміністративного, що встановлює, зокрема, процедури митного контролю і митного оформлення, порядок провадження у справах про порушення митних правил;

7) природноресурсового – в частині встановлення правових умов використання природних ресурсів України іноземними суб'єктами господарювання.

Здійснення ЗЕД за межами України підлягає регулюванню також законами відповідних держав.

Правовий звичай являє собою санкціоноване державою правило поведінки, що склалося в суспільстві в результаті його багаторазового і тривалого застосування. Звичай є важливим джерелом правового регулювання ЗЕД, передусім, у сферах міжнародної торгівлі, міжнародного торговельного мореплавства та міжнародних грошових розрахунків. Суттєва роль звичаю в регулюванні ЗЕД прямо визнається законодавством України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність», суб'єкти ЗЕД при складанні тексту зовнішньоекономічного договору (контракту) мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо та у виключній формі цим та іншими законами України. Згідно з ст. 4 ст. 28 Закону України від 24 лютого 1994 р. «Про міжнародний комерційний арбітраж», в усіх випадках третейський суд приймає рішення згідно з умовами угоди і з врахуванням торгових звичаїв, що стосуються даної угоди.

Застосування звичаю як джерела правового регулювання договору міжнародної купівлі–продажу прямо передбачено у Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі–продажу товарів (Відень, 1980 р.). Згідно з ст.9 зазначеної Конвенції, сторони пов'язані тим звичаєм, щодо якого вони домовилися. За відсутності угоди про інше вважається, що вони мали на увазі застосування до свого договору звичаю, про який вони знали або повинні були знати і який у міжнародній торгівлі є широко відомим та постійно дотримується у відповідній галузі торгівлі. Окрім того, в силу ст.8 Конвенції при тлумаченні наміру сторони як один з основних критеріїв повинні враховуватися звичаї.

Враховуючи значну роль звичаїв міжнародного ділового обороту в регламентації міжнародних економічних зв'язків та складнощі встановлення їх змісту та застосування (в силу неписаного характеру), авторитетні міжнародні організації укладають своєрідні зведення звичаїв з певних питань. Особливо великим є значення публікацій Міжнародної торгової палати (МТП), серед яких: Офіційні правила тлумачення торговельних термінів (Інкотермс), що

діють у редакції 2000 р. (публікація МТП №560), Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів у редакції 1993 р. (публікація МТП №500), Уніфіковані правила по інкасо в редакції 1995 р. (публікація МТП №522), Уніфіковані правила для гарантій на вимогу в редакції 1992 р. (публікація МТП №458) та ін. Зведеннями звичаєвих норм є Йорк–Антверпенські правила про загальну аварію в редакції 1994 р., підготовлені в рамках Міжнародного морського комітету, Принципи міжнародних комерційних договорів 1994 р., підготовлені Міжнародним інститутом уніфікації приватного права (УНІДРУА).

Правило щодо співвідношення звичаю з нормами законодавства та умовами договору закріплює ч. 2 ст. 7 ЦК: звичай, що суперечить договору або актам цивільного законодавства, у цивільних відносинах не застосовується (за відсутності відповідних приписів у ГК це правило поширюється і на сферу господарських відносин).

Нормативний договір – це угода двох або декількох суб'єктів, яка встановлює загальні правила поведінки на майбутній (невизначений) час для невизначеного (неперсоніфікованого, крім тих, що беруть участь у його укладенні) кола суб'єктів. Нормативний договір як джерело права може належати до сфер внутрішньодержавного та міждержавного регулювання господарських (зовнішньоекономічних) відносин. Відтак у теорії нормативного договору розрізняють: а) внутрішньодержавні нормативні договори; б) міждержавні (міжнародні) нормативні договори[9].

Внутрішньодержавні нормативні договори як джерело правового регулювання ЗЕД легалізує ст. 7 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність», відповідно до якої регулювання ЗЕД в Україні здійснюється, зокрема, і самими суб'єктами ЗЕД на підставі координаційних угод, що укладаються між ними.

Порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України встановлений Законом України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України». Згідно з ст. 19 цього Закону, чинні міжнародні договори

України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набув чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Залежно від кількості сторін міжнародні договори можуть бути дво- чи багатосторонніми.

Двосторонні договори (угоди) є традиційним джерелом правового регулювання ЗЕД. Україною укладена значна кількість двосторонніх договорів в економічній сфері, найбільш поширеними з яких є:

- торговельні угоди (про торговельно–економічне співробітництво, про вільну торгівлю тощо);
- угоди про взаємне сприяння та захист інвестицій;
- угоди (конвенції, договори) про уникнення подвійного оподаткування;
- угоди про транспортне співробітництво (про торговельне судноплавство, про повітряне сполучення, про міжнародне автомобільне сполучення, про співробітництво в галузі залізничного транспорту);
- угоди про співробітництво в митних справах.

2. У сучасному світі існують істотні розбіжності в регулюванні приватноправових правовідносин у різних державах. Виникає проблема вибору права, яке підлягає застосуванню до того чи іншого правовідношення.

Колізія міжнародного приватного права полягає у різниці змісту приватноправових законів країни суду та тієї держави, до якої належить іноземний елемент у певних правовідносинах. Інакше кажучи, основна правова колізія пов'язана з вибором права та зумовлена двома причинами: наявністю іноземного елемента в приватноправових відносинах та різним змістом права різних держав, з якими це відношення пов'язане. Тому приватноправові відносини можуть одночасно бути регульованими різними системами права

(позитивні колізії) або жоден із національних правопорядків може не визнавати себе компетентним (негативні колізії).

Колізії в міжнародному приватному праві також можуть виникати безпосередньо під час застосування іноземного права, наприклад унаслідок зіткнення персональних систем права в межах однієї держави (інтерперсональні колізії). Наприклад, у деяких країнах Азії, Африки та Латинської Америки діє кодифіковане цивільне законодавство, але разом із цим в Ірані, Саудівській Аравії, Індії, Ізраїлі та деяких інших державах є чинними й системи релігійного права (мусульманського, іудейського, індуського тощо), норми яких дуже часто суперечать загальним засадам та принципам цивільного законодавства. Досліджуючи це питання, вчені дійшли висновку, що найрозповсюдженими в міжнародному приватному праві є інтерлокальні колізії або колізії права у просторі. У випадку інтерлокальних колізійних норм прийнято говорити про колізійні норми складових частин держави. Відомо, що у цілій низці держав, насамперед з федеральним устроєм, в суб'єктах федерації або адміністративних одиницях є свої правові системи. У випадку відсилання колізійної норми до права такої держави виникає питання про те, яке законодавство або яке право повинне застосовуватися.

Застосування права держави з множинністю правових систем знайшло своє відображення в ст. 15 Закону України «Про міжнародне приватне право», де зазначено, що у разі якщо підлягає застосуванню право держави, в якій діє кілька територіальних або інших правових систем, належна правова система визначається відповідно до права цієї держави. За відсутності відповідних правових норм застосовуються норми тієї правової системи, яка має тісніший зв'язок із правовідносинами.

Дискусійним залишається питання щодо дії колізійних норм (інтертемпоральні колізії) у часі, але головною проблемою є вирішення того, чи повинні колізійні норми застосовуватися до відносин, які виникли до їхнього прийняття. Якщо колізійна норма має нейтральний характер, то до визначення її дії у часі неможливо передбачити характер відносин для сторін. Крім того,

зміна колізійної норми може суттєво змінити правовий режим правовідносин. Однак деякі інститути міжнародного приватного права можуть мати зворотню дію, такі як інститут автономії волі сторін.

Отже, основний зміст міжнародного приватного права зводиться до колізійної проблеми та її вирішення, яка розв'язується за допомогою особливих норм, спрямованих на подолання колізій в міжнародному приватному праві – колізійних.

Колізійна норма сама собою не дає відповіді на питання стосовно того які права та обов'язки сторін виникають із певних правовідносин, вона лише відсилає до компетентного матеріально-правового закону, що підлягає застосуванню, тобто є нормою непрямой дії. Колізійна норма може відсилати до будь-якої правової системи на підставі узагальнених принципів міжнародного приватного права. Вона також має нейтральний характер і її застосування не залежить від змісту того правопорядку, за яким буде вирішено суперечку.

Колізійна норма (від лат. *collisio* – сутичка) – це норма, що визначає право якої держави може бути застосовано до правовідносин з іноземним елементом (ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Структура колізійної норми складається з двох елементів: обсягу та прив'язки.

Обсягом колізійної норми називається вказівка в ній на ті відносини, які потребують правового врегулювання, а прив'язкою – вказівка на закон (тобто правову систему, правопорядок), за допомогою якого і будуть врегульовані зазначені відносини.

Прикладом двочленної будови колізійної норми може слугувати ч. 1 ст. 49 Закону України «Про міжнародне приватне право», а саме: «Права та обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди (обсяг), визначаються за правом держави, в якій мала місце дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди (прив'язка)».

В обсязі визначаються відносини, пов'язані із зобов'язаннями, що виникли внаслідок заподіяння шкоди (зобов'язання з делікту).

У прив'язці визначається, правом якої країни будуть врегульовані ці правовідносини, тобто «за правом країни, в якій мала місце дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди».

Отже, ця стаття не встановлює прав та обов'язків учасників вказаних відносин, а відсилає до права держави, в якій мала місце дія. Традиційно обсяг відповідає конкретному приватноправовому інституту: спадкові відносини, договірні зобов'язання, деліктні зобов'язання, взяття шлюбу і т.д.

3. Класифікація колізійних норм у теорії міжнародного приватного права здійснюється за певними критеріями і пов'язана переважно з великою кількістю джерел права та особливістю колізійних прив'язок. Вона дозволяє визначити пріоритетність джерел права та відокремити основні принципи за якими здійснюється вибір права застосування цих норм у міжнародному приватному праві.

За джерелами права колізійні норми поділяють на національно–правові (внутрішні), які містяться у внутрішньому законодавстві кожної держави, і міжнародні, які мають своє закріплення в міжнародних договорах.

Найбільш істотною є класифікація за формою колізійної прив'язки. За цим критерієм вони поділяються на односторонні та двосторонні колізійні норми.

Одностороння – це така норма, прив'язка якої відкрито називає право держави, яке належить застосовувати, і частіше за все вказує на застосування права своєї держави (зокрема, українська колізійна норма вказує на застосування права України, ст. 56 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Такі норми завжди мають імперативний характер.

Двостороння колізійна норма є типовішою, і її прив'язка не називає право конкретної держави, а формулює загальний принцип, використовуючи який, можна обрати право. Тому прив'язку двосторонньої колізійної норми називають «формулою прикріплення», вона допомагає прив'язати правовідносини до конкретного правопорядку, як це зроблено у п. 2 ст. 37 Договору між Україною та Республікою Польща щодо правової допомоги та

правових відносин у цивільних і кримінальних справах. Отже, закріплюється можливість застосування або вітчизняного, або іноземного права.

В залежності від кількості прив'язок колізійні норми розподіляють на прості та складні. Прості колізійні норми містять один обсяг та одну прив'язку. Складні колізійні норми мають декілька прив'язок. Вони можуть містити в собі генеральні й субсидіарні прив'язки. При цьому виокремлюється основна (генеральна) прив'язка, яка формулює загальне головне правило вибору права (призначене для першочергового застосування) і субсидіарна прив'язка, яка формулює ще одне або декілька правил і застосовується тоді, коли головне правило з будь-яких причин не було застосоване або виявилось недостатнім для вибору компетентного правопорядку, (наприклад ч. 1 ст. 60 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Наступний критерій, який може бути покладений в основу класифікації колізійних норм – це форма вираження волі законодавця (або ступінь обов'язковості для сторін). Згідно з цим критерієм колізійні норми поділяються на такі: імперативні, диспозитивні, альтернативні й кумулятивні.

Імперативні – це норми, які містять категоричні вказівки щодо вибору права й не можуть бути змінені за погодженням сторін.

Прикладом імперативної колізійної норми може бути ч. 3 ст. 42 Закону України «Про міжнародне приватне право». Імперативною колізійною нормою також є ч. 1 ст. 16: «Особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є».

Диспозитивні – це норми, які, встановлюючи загальне правило стосовно вибору права, залишають сторонам можливість відмовитися від нього і таким способом обрати застосовне право. Диспозитивність проявляється у таких формулюваннях, як «сторони можуть», «якщо інше не встановлено угодами сторін» та ін., (наприклад, ч. 1 ст. 33 Договору між Україною і Республікою Польща про правові відносини у цивільних і кримінальних справах).

Альтернативні норми характеризуються наявністю декількох прив'язок. При цьому вибір однієї з прив'язок виключає подальше використання інших.

Зазвичай вони з'єднуються сполучником «або». Прикладом такої колізійної норми є ч. 1 ст. 42 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Кумулятивні – це такі норми, в яких одночасно декілька прив'язок застосовується до одного правовідношення. При чому застосування однієї з прив'язок не виключає подальшого використання іншої. Кумулятивна прив'язка використовується в ч. 3 ст. 3 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах. Прикладом кумулятивної прив'язки може слугувати і ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право». Таким чином кумулятивні колізійні прив'язки передбачають застосування одночасно різних правових систем.

Формули прикріплення є результатом узагальнення найбільш розповсюджених двосторонніх колізійних прив'язок, визначення їхніх основних різновидів, які прийнято позначати латинською мовою.

На думку М. М. Богуславського найвідомішими формулами прикріплення такі:

1) особистий закон фізичної особи (*lex personalis*), згідно з яким визначається правовий статус фізичної особи, її право– та дієздатність, а також особисті та інші права. Різновиди особистого закону фізичної особи:

– закон громадянства (*lex patriae, lex nationalis*) – означає застосування права тієї держави, громадянином якої є певна особа;

– закон місця проживання (*lex domicilii*) – означає застосування права тієї держави, де певна особа постійно чи переважно проживає. На сьогодні *lex domicilii* визнається усіма державами тільки з різницею, що в одних державах він має першочергове значення (в країнах англо–американської системи права), а в інших – другочергове. Щодо цього інституту, то *lex domicilii* буває двох різновидів, а саме: за походженням і за вибором.

Domicilii за походженням отримує кожна особа в момент народження, а *domicilii* за вибором може вільно отримати будь–яка особа замість *domicilii* за походженням. Для отримання *domicilii* за вибором необхідно, щоб особа

фактично проживала у державі, яку вона обрала з наміром залишитися в ній назавжди.

Щодо першочергового застосування закону громадянства (*lex patriae*), то на його захист вказує той факт, що у разі його застосування набагато легше встановити особистий статус фізичної особи, тобто зв'язок із державою громадянства найбільш стабільний. Проте велика кількість людей немає взагалі громадянства або має декілька, в наслідок чого й виникає багато проблем як для цих людей так і в межах міжнародних відносин. У цих випадках є необхідність застосування закону постійного місця проживання, тобто *lex domicilii*.

Необхідно зазначити, що сьогодні розширюється коло держав, які все частіше використовують так звану «змішану систему» особистого закону, тобто застосовуються обидва варіанти, що підвищує його ефективність.

Визначення правового статусу фізичної особи за особистим законом у змішаному варіанті знайшло своє відбиття в законі України «Про міжнародне приватне право», де в ст. 16 зазначається, що «особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є. Якщо фізична особа є громадянином двох чи більше держав, її особистим законом вважається право тієї з держав, з якою особа має найтісніший зв'язок, зокрема має місце проживання або займається основною діяльністю. Особистим законом особи без громадянства вважається право держави, у якій ця особа має місце проживання, а за його відсутності – місце перебування. Особистим законом біженця вважається право держави, у якій він має місце перебування»;

2) закон «національності» юридичної особи (*lex societatis*) – використовується під час вирішення колізій законів, які пов'язані з правовим положенням іноземної юридичної особи. Ця формула прикріплення передбачає застосування права тієї держави, якій належить юридична особа.

Міжнародній практиці відомі різноманітні варіанти визначення «національності» юридичної особи, тобто при виборі ознак для визначення особистого статусу юридичної особи серед вчених немає єдиної думки;

3) закон місця знаходження речі (*lex rei setae*) – одна з стародавніх колізійних прив'язок, за допомогою якої визначається речово–правовий статут правовідносин і означає застосування права тієї держави, на території якої знаходиться річ для врегулювання відносин в сфері права власності, інших речових прав. Так, відповідно до п. 2 ст. 45 Мінської конвенції 1993 р. «право спадкування нерухомого майна визначається за законодавством Договірної Сторони, на території якої знаходиться це майно». Ця формула прикріплення використовується при визначенні права власності на нерухоме майно (п. 1 ст. 38 Мінської конвенції 1993 р.);

4) закон країни продавця (*lex venditoris*) – означає застосування права тієї держави, де заснована, має місце проживання або основне місце діяльності сторона – продавець. Це прив'язка вважається загальною субсидіарною щодо всіх зовнішньоекономічних правочинів.

Закон країни продавця застосовується в дослівному його розумінні – до договору купівлі–продажу, а також у широкому розумінні – до інших приватноправових договорів. Таким чином центральною стороною в договорі купівлі продажу є продавець, а всі інші зовнішньоекономічні правочини конструюються за моделлю цього договору і як, наприклад, в договорі щодо надання послуг центральною стороною буде право країни виконавця (ст. 44 Закону України «Про міжнародне приватне право»);

5) закон місця здійснення акту (*lex loci actus*) – прив'язка, що широко використовується в зобов'язальній сфері й означає застосування права тієї держави, на території якої був здійснений акт. Приватноправовий акт – це широке поняття, що охоплює різні приватноправові дії. Основними різновидами загальної формули прикріплення закону місця здійснення акту є закон місця укладення договору й закон місця виконання зобов'язань. Ці формули прикріплення мають субсидіарний характер стосовно автономії волі сторін під час регулювання питань зобов'язального статуту й застосовуються виключно за відсутністю згоди сторін щодо вибору права;

– Закон місця укладення договору (*lex loci contractus*) – означає застосування права держави, де укладено договір, та застосовується в сфері зобов'язального права. Стосовно цієї прив'язки існує проблема визначення місця здійснення договору, якщо він укладений між сторонами шляхом листування. Місце укладення договору по-різному тлумачиться в праві різних країн. Наприклад, в англо-американському праві договір вважається укладеним у тому місці, звідки відправлений акцепт, в країнах Європи – де отриманий акцепт. Тенденція сучасної практики спрямована на відмову від застосування цієї формули прикріплення насамперед тому, що категорія місця укладення договору трансформувалася з фізичної, реальної категорії в формально-юридичну;

– Закон місця виконання договору (*lex loci solutionis*) – означає застосування права тієї держави, де зобов'язання, які містяться у договорі, підлягають виконанню і вважається оптимальним варіантом регулювання питань зобов'язального статуту. У праві більшості держав прийнята наступна інтерпретація місця виконання зобов'язань, а саме мова йде про місце фактичної здачі товару, товаророзпорядчих документів або місце здійснення платежу;

б) закон місця укладення шлюбу (*lex loci celebrationis*) – застосовується в законодавстві деяких країн, що регулює сімейні відносини й означає застосування права тієї держави, на території якої укладений шлюб;

7) закон місця заподіяння шкоди (*lex loci delicti commissi*) – означає застосування права тієї держави, на території якої була заподіяна шкода, і застосовується для регулювання деліктних зобов'язань. Принцип закону місця заподіяння шкоди виражений в п. 1 ст. 42 Мінської конвенції 1993 р.: «зобов'язання про відшкодування шкоди, крім дій, що впливають із договору, та інших правомірних дій, визначаються за законодавством Договірної Сторони, на території якої мала місце дія або інша обставина, що є підставою для вимоги про відшкодування збитків». Саме цей принцип зазначений у розд. 7 Закону України «Про міжнародне приватне право». Але необхідно зазначити,

що основним принципом сучасного вирішення деліктних зобов'язань є можливість вибору законодавства найбільш сприятливого для потерпілого;

8) закон місця роботи (*lex loci laboris*) – означає застосування права країни, де здійснюється трудова діяльність, і застосовується в сфері міжнародних трудових відносин (найважливішим винятком із цього правила є форма трудового договору);

9) закон прапора (*lex flagi*) означає застосування права тієї країни, під прапором якої, наприклад, ходить судно. Цей колізійний принцип становить трансформацію прив'язки «особистий закон» застосовне до повітряних, водних та космічних об'єктів. Ці об'єкти є «умовною територією» держави прапора, тому для регулювання більшості відносин, які виникають на їхньому борту, в першу чергу, застосовується закон прапора. Основна сфера застосування – це сфера торгівельного мореплавства, міжнародні морські та повітряні перевезення;

10) закон суду, який вирішує суперечку (*lex fori*) – це прив'язка односторонньої колізійної норми й означає застосування права тієї держави, суд якої розглядає справу з іноземним елементом. Колізійне питання вирішується судом на користь застосування власного національного права. Загальноприйнятою сферою застосування закону суду є міжнародний цивільний процес. Право країни суду цілком може бути застосовне до певного виду приватноправових відносин і може виступати альтернативою усім останнім формулам прикріплення. У законодавстві більшості держав передбачено, якщо зміст норм права іноземної держави в доцільні строки не встановлений, суд вирішує справу на підставі свого національного права. У сучасній практиці й доктрині визнано, що «закон суду» – це «жорстка» колізійна прив'язка й варто максимально намагатися відмовлятися від її застосування;

11) закон, обраний особою, яка здійснила правочин (*lex voluntatis*) – становить застосування права тієї держави, яку оберуть самі сторони. Ця формула прикріплення, яка також має назву «автономія волі сторін»,

спрямована на врегулювання договірних відносин з іноземним елементом і санкціонована законодавством сучасних держав і міжнародними конвенціями універсального та регіонального характеру. Як національне колізійне право, так і міжнародні договори виходять із того, що під час вирішення всіх колізійних питань у сфері договірних зобов'язань вирішальною є воля сторін. У 1991 р. Інститутом міжнародного права було зазначено, що автономія волі сторін є фундаментальним принципом міжнародного приватного права. Цьому, насамперед, сприяло закріплення цього принципу в міжнародних конвенціях, а саме: Кодексі Бустаманте, Римській конвенції щодо права застосованого до договірних зобов'язань 1980 р., Міжамериканській конвенції про право, що застосовується до міжнародних контрактів 1994 р., інші.

У Законі України «Про міжнародне приватне право» принцип автономії волі зазначається в ст. 5, де зазначається, що учасники правовідносин можуть самостійно здійснювати вибір права, що підлягає застосуванню до змісту правових відносин, при цьому такий вибір має бути очевидно вираженим або прямо впливати з дій сторін правочину, умов правочину чи обставин справи, які розглядаються в їхній сукупності, якщо інше не передбачено законом. Сторони можуть обрати право щодо правочину в цілому або його окремої частини. У цьому разі вибір права або зміна раніше обраного права можуть бути здійснені учасниками правовідносин у будь-який час, зокрема під час вчинення правочину, на різних стадіях його виникнення тощо. Крім того, вибір права або зміна раніше обраного права, які зроблені після вчинення правочину, мають зворотну дію і є дійсними з моменту вчинення правочину, але не можуть бути підставою для визнання правочину недійсним у зв'язку з недотриманням його форми.

Отже, як національне колізійне право, так і міжнародні договори виходять з того, що під час вирішення всіх колізійних питань у сфері договірних зобов'язань вирішальною є воля сторін. Право більшості держав передбачає абсолютну, необмежену і беззаперечну автономію волі сторін щодо вибору застосовного права. До таких держав належать: Вірменія, Австрія,

Угорщина, Венесуела, Німеччина, Греція, Канада, Китай, Швейцарія та інші. За законодавством цих держав сторони можуть обрати як право держави, з яким пов'язані їхні правовідносини, так і право держави, з яким ці правовідносини не мають зв'язку. При цьому сторони припускають, що таким способом буде забезпечена найбільша об'єктивність. Однак обмеження можуть виникати й з інших причин. Зазвичай автономія волі виключається в договірних відносинах, об'єктом яких є нерухомі речі, тобто вибір сторонами права не може впливати на дію імперативних норм держави, з якою договір реально пов'язаний. Вибір права сторонами не може також обмежити чи порушити права, які набули треті особи до моменту вибору права або зміни раніше обраного права. Отже, принцип свободи волі не повинен слугувати інструментом обмеження захисту інтересів споживачів та працівників, які гарантують імперативні норми вітчизняного правопорядку. Вибір права також не здійснюється у разі відсутності іноземного елемента у правовідносинах;

12) закон найтіснішого зв'язку (*proper law*) – означає застосування права тієї держави, з якою правовідносини найтісніше пов'язані, й застосовується як в зобов'язальному праві, так і в сфері деліктів, під час регулювання шлюбно–сімейних, спадкових, трудових відносин. Це приклад «гнучкої» колізійної норми, що належить новому поколінню колізійних правил, і має своє закріплення в Конвенції про право, що застосовано до договірних зобов'язань, 1980 р. У законі України «Про міжнародне приватне право» зазначений вище принцип також відобразився, а саме в ч. 3 ст. 4 підкреслюється, що визначене згідно з колізійними нормами право не застосовується, якщо за всіма обставинами правовідносини мають незначний зв'язок із визначеним правом і мають найтісніший зв'язок з іншим правом. Сучасна особливість колізійного права полягає у відмові від «жорстких» колізійних норм, які засновані на одному критерії вибору права і застосуванні «гнучких» правил, які враховують усі обставини справи. Під час поділу правовідносин на статuti до кожного окремого з них застосовується певне самостійне колізійне регулювання, тобто право тієї держави, з яким певна частина правовідносин найтісніше пов'язана.

У такий спосіб передбачається врегулювання відносин, що містяться в альтернативних колізійних нормах.

До нового покоління колізійних правил належить також найбільш сприятливий закон для сторони. Застосування закону найбільш сприятливого для сторін є однією з сучасних тенденцій в колізійному регулюванні. Такі колізійні норми здебільшого встановлюються для регулювання деліктних зобов'язань, шлюбно-сімейних відносин і спрямовані на захист слабкої сторони в такому зобов'язанні. Встановлення подібних норм залежить від рівня розвитку суспільства, від того наскільки законодавець усвідомлює необхідність захисту своїх громадян у подібних ситуаціях.

4. У ст. 7 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачена процедура правової кваліфікації, де зазначається, що під час визначення права, яке підлягає застосуванню, суд повинен тлумачити норми й поняття відповідно до права України. Якщо юридичні поняття невідомі праву країни суду чи відомі під іншою назвою або з іншим змістом і не можуть бути визначені шляхом тлумачення за правом країни суду, то при їхній правовій кваліфікації може також враховуватись право іноземної країни. Отже, правова кваліфікація може проводитися, по-перше, за законом суду і, по-друге, за іноземним законом.

Особливості тлумачення колізійних норм пояснюються вирішенням колізійної проблеми, тобто визначенням застосовного права (вибір компетентного правопорядку). У цьому полягає мета «первинної» кваліфікації колізійної норми. Безпосередньо з процесом вибору права пов'язані проблеми кваліфікації, зворотного відсилання (зокрема відсилання до права третьої країни), обхід закону тощо «Вторинна» кваліфікація передбачає застосування норм обраного правопорядку й безпосередньо пов'язана з тлумаченням норм іноземного права, з встановленням їхнього змісту, з обмеженням застосування іноземного права тощо.

Взагалі правова кваліфікація здійснюється автоматично без будь-яких перешкод, однак іноді можуть виникати складні випадки, коли досить складно визнати, під яку правову категорію необхідно підвести відповідні

правовідносини. Тому під час визначення права, що підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом, виникає проблема «конфлікту кваліфікації».

Проблема кваліфікації підлягає розгляду у двох основних напрямках: кваліфікація понять обсягу колізійної норми (до них належать «форма заповіту», «форма правочинів», «позовна давність» та ін.) та кваліфікація понять, які складають її прив'язку (такі юридичні поняття, як «місце укладання угоди», «закон місця вчинення правопорушення» та ін.). Отже, кваліфікація понять колізійної норми ускладнюється «конфліктом кваліфікацій», що виникає внаслідок відмінностей у визначенні тих самих понять різними правовими системами. Тобто юридичні поняття, з яких складаються обсяг і прив'язка колізійних норм різних держав, можуть за формою збігатися, але мати різний зміст.

Ця проблема була виявлена наприкінці XIX ст. німецьким юристом Ф. Каном та французьким юристом Е. Бартемом. Ф. Кан назвав цю проблему «прихованою колізією», а Е. Бартема – «конфліктом кваліфікацій».

Наявність однакових колізійних норм у праві різних держав не гарантує однаковий вибір права. Він буде залежати від того, за правовими поняттями якої держави буде тлумачитися колізійна норма на предмет співвідношення її з фактичними обставинами.

Отже, для того, щоб застосувати колізійну норму й вибрати право, яке підлягає застосуванню, необхідно кваліфікувати колізійну норму на предмет з'ясування змісту юридичних понять, з яких вона складається, і її співвідношення з фактичними обставинами, до яких вона має бути застосована.

Світовій практиці також відома і правова кваліфікація за принципом «автономної кваліфікації». У літературі міжнародного приватного права була запропонована теорія «автономної кваліфікації», яка полягає у спробі тлумачити юридичні поняття автономно, тобто незалежно від матеріального права певної країни. Однак формулювання загальних для права різних країн поняття є

завданням порівняльного правознавства й є складнішим процесом тому, що стосується глибинних засад права різних держав.

Отже, на думку В. П. Жушмана, існує три можливих варіанти вирішення конфлікту кваліфікацій, а саме:

1. Кваліфікація за законом суду (*lege fori*).

2. Кваліфікація за тим правопорядком, до якого відсилає колізійна норма (*lege causae*).

3. Кваліфікація за принципом «автономної кваліфікації».

Схожої позиції дотримується М. М. Богуславський.

Зворотне відсилання та відсилання до права третьої країни

Зворотне відсилання – це результат зіткнення колізійних норм різних держав, який призводить до того, що іноземне право, яке обране на підставі вітчизняної колізійної норми, відсилає назад до вітчизняного права чи до права третьої країни.

Колізії колізійних норм можуть бути як позитивні, так і негативні.

Позитивні колізії – дві й більше держави розглядають певне правовідношення з іноземним елементом як предмет регулювання свого власного права.

Негативні колізії – жодна держава, з якою пов'язане певне правовідношення, не розглядає його як предмет регулювання свого власного права. Саме негативні колізії є підставою виникнення інституту зворотного відсилання.

Тобто виникнення зворотного відсилання або відсилання до права третьої країни можливо, якщо колізійна норма в праві держави суду та колізійна норма держави, право якої застосовується для врегулювання правовідносин містять різні прив'язки, а також наявність певних обставин.

Проблема зворотного відсилання та відсилання до права третьої держави загалом зводиться до наступних положень:

1) чи відсилає колізійна норма законодавства країни суду до іноземного правопорядку загалом, включаючи як його матеріальні норми, так і колізійні, чи тільки до матеріальних норм цього права;

2) у випадках, коли іноземний закон не визнає себе компетентним чи підлягає прийняттю зворотне відсилання до права країни суду, а якщо підлягає, то в яких питаннях варто його приймати. Саме в першому положенні й полягає суть стосовно того, чи визнається зворотне відсилання в праві держав чи ні.

У Законі України «Про міжнародне приватне право» законодавець неоднозначно відображає своє ставлення щодо визнання інституту зворотного відсилання. З одного боку, передбачає прийняття протилежного посилання під час визначення особистого та сімейного стану фізичної особи, а з іншого пропонує розглядати будь-яке відсилання до іноземного права як до матеріального, а не до колізійного права відповідної країни. Що стосується Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», то в ч. 1 ст. 28 також зазначається, що будь-яке положення права або системи права будь-якої держави повинно тлумачитись як таке, що безпосередньо відсилає до матеріального права цієї держави, а не до її колізійних норм.

Обхід закону

Обхід закону – це такі дії учасників відносин, за яких сторонами свідомо створюється прив'язка до іноземного права з метою уникнення використання до цього правовідношення примусового закону, якому воно підпорядковано (здебільшого закону своєї країни). Отже, необхідно з'ясувати: чи дійсно має місце факт зловживання правом та свідомого, недобросовісного вилучення правовідносин зі сфери дії правопорядку, з яким воно найтісніше пов'язано й застосування права іноземної країни, яке є найбільш сприятливим.

Наслідком обходу закону є те, що така штучна колізійна прив'язка до іноземного закону спричиняє недійсність відповідної угоди. Ця загальна доктрина вперше була опрацьована у 1878 р. на підставі рішення французького касаційного суду у справі Бофремон: громадянка Франції для того, щоб обійти існуючу тоді у Франції заборону розлучення, натуралізувалася в Німеччині, де

домоглася судового розлучення та вступила у новий шлюб. Цей шлюб був оголошений французьким судом недійсним; суд вирішив, що розірвання першого шлюбу було здійснено шляхом обходу французької норми, що забороняє. Цим рішенням суд постановив, що у міжнародному приватному праві необхідно застосовувати принцип *fraus omnia corrumpit* (обхід закону породжує недійсність акту в цілому) .

Проте на рівні міжнародної уніфікації концепція обходу закону не була закріплена. Так положення щодо заборони обходу закону не містяться і в таких конвенціях, як Римська конвенція «Про право, що застосовується до договірних зобов'язань» 1980 р., як Гаазька конвенція «Про право, що застосовується до міжнародних контрактів» 1986 р. Положення щодо концепції обходу закону відсутні й у найновіших законах, які регулюють відносини в сфері міжнародного приватного права, а саме в законодавчих актах Австрії, Німеччини, Швейцарії, а що стосовно Англії, то цей інститут ніколи і не визнавався.

В українському законодавстві інститут обходу закону відображений у ст. 10 Закону України «Про міжнародне приватне право», де зазначається, що дії учасників приватноправових відносин, спрямованих на підпорядкування їх іншому праву в обхід положень закону, є нікчемними, тобто закріплюється положення щодо наслідків обходу закону.

Під час визначення предмета «обходу закону» класик німецького міжнародного права Л. Раапе підкреслював, що стосовно обходу закону в міжнародному приватному праві відносини насамперед переходять у сферу дії іншого правопорядку, в якому містяться бажані матеріальні норми, а створення колізійно–правового фактичного складу є тільки заходом щодо обходу закону. У класичній теорії загальноновизнано, що «обходиться» не колізійна норма, а внутрішня матеріальна норма закону, тобто колізійна норма є лише засобом щодо «обходу», а первинним все – таки є нікчемність угоди, тобто предметом регулювання норми щодо обходу закону є відносини нікчемності угоди, а об'єктом правовідношення, яке виникло, буде сама вказана угода. Необхідно

зазначити, що існують різні підходи до визначення цього інституту у законодавстві держав. Але саме від цього й залежить визначення його предмету регулювання.

Однак є і зовсім інша думка авторів щодо закріплення цього інституту в законодавстві, а саме вони відзначають, що наслідки обходу закону суперечать загальним принципам правового регулювання, що склалися в міжнародному приватному праві, оскільки «штучна криміналізація» обходу закону, переведення його у статус протиправного суперечить самому змісту цього поняття – обхід закону становить легальне ухилення від його дії (а не порушення закону) .

Встановлення змісту та застосування іноземного права

У процесі правозастосування колізійної норми виникає проблема кваліфікації юридичних понять, які використовуються у формулюванні колізійної норми. Суддя не зобов'язаний заздалегідь знати зміст іноземного права, до якого відсилає вітчизняна колізійна норма. Однак якщо колізійне питання вирішене на користь застосування іноземного права, то діє правило згідно якого суд повинен тлумачити та застосувати іноземне право так, як воно застосовується «у себе на батьківщині».

Обсяг застосування права іноземної держави визначений ст. 6 Закону України «Про міжнародне приватне право», в якій встановлено, що застосування права іноземної держави охоплює всі його норми, які регулюють відповідні правовідносини. Виходячи зі змісту цієї статті такими нормами є: норми міжнародних договорів, закони, підзаконні правові акти іноземної держави, норми звичаєвого права, прецеденти та інші джерела права, що визнаються іноземною державою. Застосування норми права іноземної держави не може бути обмежене лише на тій підставі, що ця норма належить публічному праву.

Застосування іноземного права – це правозастосовний процес, який здійснюється судом та іншими правозастосовними органами (нотаріусами, органами державної виконавчої влади тощо) на підставі та в межах

національного права у відповідності із загально визнаними принципами міжнародного права.

Орган держави, який застосовує норми іноземного права, встановлює їхній зміст у відповідності з офіційним тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній іноземній державі з метою визнання нормативно-правової основи майбутнього судового рішення.

З метою встановлення змісту норм іноземного права суди та інші правозастосовні органи мають право звертатися за співпрацею і роз'ясненням до Міністерства юстиції України та до інших компетентних органів і установ в Україні та за кордоном або залучити експертів.

Одним із способів встановлення іноземного права є правова допомога. Нормативною базою для її здійснення (тобто встановлення інформації про іноземне право) є Європейська конвенція про інформацію щодо іноземного законодавства від 07.06.1968 р. (набула чинності в Україні 14.09.1994 р.) , яка визначає процедуру та механізм, які призначені полегшити судам доступ до інформації щодо іноземного права. Відповідно до положень цієї конвенції, мета відповіді на запит щодо надання інформації стосовно змісту іноземного права полягає в тому, щоб надати об'єктивну інформацію судовому органу від якого йде запит щодо законодавства країни, про яке запитується. Відповідь, коли це необхідно, повинна містити відповідні юридичні тексти та судові рішення. До відповіді, якщо це здається доцільним, додається додаткова документація, наприклад, витяги з доктрин та резюме слухань. Крім того, вона може супроводжуватися пояснювальним коментарем.

Значну роль у вирішенні проблеми встановлення змісту норм іноземного права також відіграють договори стосовно надання правової допомоги, які містять зобов'язання сторін здійснювати обмін інформацією з правових питань.

Законодавець також дозволяє особам, які беруть участь у справі, надавати документи, що підтверджують зміст відповідних норм іноземного права, на які вони посилаються в обґрунтуванні своїх вимог або заперечень, іншим чином сприяти суду чи іншому органу у встановленні змісту цих норм. Наприклад,

надати суду відповідні тексти з правових актів чи витяги з них, правові висновки фахівців з міжнародного приватного права (науковців, практиків та ін.), відповідні судові рішення чи витяги з них, довідкову та наукову літературу, коментарі тощо. Сприяння сторін – це є їхнім правом, а не обов’язком, а тягар доведення змісту іноземного права може бути покладено на сторони тільки у суперечках, які пов’язані з підприємницькою діяльністю. Документи, що видані уповноваженими органами іноземних держав у встановленій формі, визнаються дійсними в Україні в разі їхньої легалізації.

У тих випадках, коли зміст норм іноземного права, незважаючи на вжиті заходи, не встановлено, застосовуються норми права України.

Тема 3 Колізійні норми щодо правового статусу суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності. Колізійні норми щодо регулювання відносин власності

План

1. Поняття та колізійні питання громадянства фізичних осіб.
2. Загальна характеристика правового статусу юридичних осіб.
3. Колізійні питання права власності.
4. Правове регулювання іноземних інвестицій.

1. Під поняттям «фізична особа» розуміється: громадяни України, іноземні громадяни (піддані), біпатриди, особи без громадянства (апатриди). Відповідно до Закону України «Про громадянство України», громадянин України – це особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України. Іноземець – це особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав. Особа без громадянства – це особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином. Поняття біпатрида в чинному Законі України «Про

громадянство України» не визначено з огляду на принцип єдиного громадянства українців. Відповідно до міжнародних норм, біпатриди – це особи, які мають громадянство двох або більше держав.

У доктрині, законодавстві та практиці до поняття «іноземців» з урахуванням особливостей їхнього правового становища належать також біженці, особи які потребують додаткового захисту та тимчасового захисту (Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» 3671–VI від 08.07.2011).

Громадянство – це правовий зв'язок фізичної особи з державою, що проявляється у взаємних правах і обов'язках. Громадянин повністю підлягає юрисдикції своєї країни.

Нормами міжнародного приватного права регулюються цивільні, сімейні, трудові, процесуальні права фізичних осіб, а звідси дані особи наділяються певним правовим статусом у міжнародних приватноправових відносинах.

У загальному розумінні правовий статус суб'єкта – це система визнаних і закріплених державою у законодавчому порядку прав та обов'язків відповідного суб'єкта. Правовий статус фізичних осіб як суб'єктів міжнародного приватного права – це сукупність усіх належних їм прав, свобод та обов'язків.

Особливість правового статусу фізичної особи в МПрП полягає у тому, що, перебуваючи в іншій державі, вона підпорядковується одночасно двом правопорядкам:

– своєму вітчизняному (закону громадянства (*lex patriae*) чи закону постійного місця проживання (*lex domicilii*)), оскільки зберігає правовий зв'язок із державою свого громадянства чи постійного місця проживання, правовий статус громадянина своєї держави, користується її захистом, підкоряється її законам;

– правопорядку держави перебування (тієї держави, на території якої фізична особа перебуває у конкретний момент).

Основоположне значення для визначення правового становища фізичних осіб мають загальновизнані принципи та норми міжнародного права щодо прав та обов'язків людини, що містяться у таких документах: Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські й політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. та ін. (наприклад заборона дискримінації за ознаками раси, національності, статі тощо). Статус фізичних осіб у міжнародному приватному праві визначається також міжнародними угодами, наприклад, Конвенцією про правовий статус біженців від 28.07.1951, Конвенцією про правовий статус осіб без громадянства від 28.09.1954, іншими міжнародними угодами, що визначають права та обов'язки фізичних осіб у певних правовідносинах.

Питання громадянства на міждержавному рівні врегульовано за допомогою чисельних нормативно–правових актів, серед яких:

- Конвенція про громадянство заміжньої жінки від 20.02.1957 (набула чинності 11.08.1958, ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 28.08.1957);

- Конвенція про скорочення випадків багатогромадянства та про військову повинність у випадках багатогромадянства від 06.05.1963;

- Конвенція щодо спрощеного порядку набуття громадянства громадянами держав–учасниць Співдружності Незалежних Держав від 19.01.1996;

- Європейська конвенція про громадянство від 06.11.1997 (укладена у м. Страсбург, діє щодо держав–членів Ради Європи) ;

- Двохсторонні міжнародні договори за участю України про усунення випадків подвійного громадянства (наприклад Договір між Україною та Республікою Узбекистан про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства від 05.12.1996, Договір між Україною та Грузією про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства та усунення вже існуючого подвійного громадянства від 28.10.1997);

– Конвенція, що регулює деякі питання, пов'язані з колізією законів про громадянство від 12.04.1930 (Україна не бере участі);

– Конвенція про скорочення без громадянства від 30.08.1961 (Україна не бере участі).

У зазначених вище нормативних актах визначено поняття громадянства, відповідно до якого це правовий зв'язок між особою та державою, незалежно від етнічного походження особи. У деяких випадках фізична особа може мати подвійне (множинне) громадянство, що означає одночасну належність особи до громадянства двох або більше держав (таких осіб прийнято називати біпатридами); або взагалі не мати громадянства жодної країни, – і тоді мова йде про особу без громадянства (апатриду). Кожна держава самостійно визначає належність особи до свого громадянства.

Відповідно до положень Закону України «Про громадянство України» від 18.01.2001, громадянством України визнається правовий зв'язок між фізичною особою й Україною, що виявляється у їхніх взаємних правах та обов'язках, а громадянином України називається особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України.

Проаналізувавши зміст ст. 1 Закону України «Про громадянство України» можна виділити наступні категорії фізичних осіб за ознакою громадянства: громадяни України; іноземні громадяни (піддані); особи з подвійним громадянством (біпатриди) та особи без громадянства (апатриди).

В Україні визнано й закріплено у тексті вказаного Закону такі принципи, на яких будується законодавство України про громадянство:

– єдине громадянство – громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно–територіальних одиниць України;

– запобігання виникненню випадків без громадянства;

– неможливість позбавлення громадянина України громадянства України;

– визнання права громадянина України на зміну громадянства;

– неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним із подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя;

– рівність перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку й моменту набуття ними громадянства України;

– збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

Одним із визначальних з перелічених принципів, що має суттєве значення для врегулювання колізійних питань громадянства в Україні, є принцип єдиного громадянства, закріплений Конституцією України (як вам відомо, у Польщі нещодавно дозволено подвійне громадянство, і тепер в Україні розпочалися дискусії щодо необхідності скасування норм конституції, які декларують принцип єдиного громадянства.)

Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах із Україною він визнається лише громадянином України; якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він також визнається лише громадянином України. Однак, незважаючи на це, Закон України «Про громадянство України» містить винятки, що допускають виникнення подвійного громадянства, до яких, зокрема, належать випадки коли:

– діти під час народження одночасно з громадянством України набувають також громадянство іншої держави;

– діти, які є громадянами України й усиновлені іноземцем, набувають громадянство усиновителя;

– громадянин України автоматично набув громадянство іншої держави внаслідок одруження з іноземцем;

– згідно із законодавством іншої держави її громадянство надано громадянину України автоматично без його добровільного волевиявлення і він не отримав добровільно документ, що підтверджує наявність у нього громадянства іншої держави.

Відповідно до положень названих вище міжнародних конвенцій з питань громадянства Закону України «Про громадянство України», кожна держава в односторонньому порядку визначає своїх громадян. Підставами для набуття громадянства можуть бути походження, територіальний принцип, прийняття до громадянства, поновлення у громадянстві, усиновлення, встановлення опіки чи піклування над дитиною тощо. При цьому, як зауважує О. Р. Кибенко, різноманітні колізійні питання (громадянство дітей, громадянство осіб при зміні їхнього сімейного статусу, встановлення над ними опіки та піклування тощо) вирішуються національними законами зазвичай на користь власного громадянина. Унаслідок такого підходу у фізичних осіб часто виникає подвійне громадянство, що складає основну колізійну проблему у міжнародному приватному праві .

Варто зазначити, що біпатриди користуються правами й виконують обов'язки стосовно держав, громадянами яких вони є. У п. 1 ст. 2 Закону України «Про громадянство України» закріплений підхід щодо біпатридів, який застосовується у переважній більшості країн, відповідно до якого така особа у правових відносинах з Україною визнається лише громадянином України. Однак складними проблемами, що виникають у міжнародному приватному праві та потребують свого вирішення щодо біпатридів, є, такі, як проблеми їхньої участі у приватизаційних процесах, реалізації ними права власності на землю, нерухоме майно, реалізація права на житло, освіту, виконання військового обов'язку . Особливо помітно це виявляється, коли біпатрид перебуває на території третьої країни, громадянином якої він не є. У такому випадку виникає колізія з питання визначення особистого закону такої особи, що має бути застосований до вирішення тих чи інших приватноправових питань.

Ст. 16 Закону України «Про міжнародне приватне право» особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є. Якщо фізична особа є громадянином двох або більше держав, її особистим законом вважається право тієї з держав, з якою особа має найтісніший зв'язок, зокрема має місце проживання або займається основною діяльністю.

Особистим законом особи без громадянства вважається право держави, у якій ця особа проживає, а за його відсутності – місце перебування.

Особистим законом біженця вважається право держави, у якій він має місце перебування.

При визначенні особистого закону відповідно до частин другої і третьої цієї статті вважається, що якщо недієздатна особа змінила місце свого проживання без згоди свого законного представника, то така зміна не спричиняє зміну особистого закону цієї особи.

Іноземці – це іноземні громадяни, особи, які належать до громадянства іноземних держав та особи без громадянства, які не належать до громадянства будь-якої держави.

Іммігранти – це ті особи, які одержали дозвіл на імміграцію та прибули в Україну на постійне місце проживання або які перебуваючи в Україні на законних підставах отримали такий дозвіл і залишилися в Україні на постійне місце проживання.

Іноземці, які тимчасово перебувають на території України: особи, яким надано притулок на території України, біженці, іноземці, які прибули для виконання трудових функцій і т. д.

Юридичні особи в міжнародному приватному праві

Протягом багатьох століть у різних правових системах сформувалося чимало підходів до визначення поняття юридичної особи, її організаційно-правових форм, обсягу правоздатності тощо. Однак аналіз національного та зарубіжного законодавства дозволяє виокремити певні загальні уявлення, що притаманні усім правовим системам. У загальному вигляді юридична особа визначається як організація чи установа, що виступає самостійним учасником

цивільних правовідносин. З положень чинних законодавчих актів, рішень судів та наукових доктрин виводяться такі ознаки юридичної особи:

– незалежність існування юридичної особи від учасників, що входять до її складу;

– юридична особа володіє самостійною волею, що не залежить від волі окремих осіб, що входять до неї;

– юридична особа має майно, відокремлене від майна учасників;

– юридична особа несе самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями майном, що їй належить.

– юридична особа може укласти від свого імені правочини, що дозволені законом;

– юридична особа вправі позиватися та відповідати у суді від свого імені .

У силу своєї правової природи юридична особа може приймати участь у правовідносинах лише через фізичних осіб, які розглядаються законом або як органи юридичної особи, що діють від її імені в межах встановленої компетенції, або як законні чи добровільні представники.

Варто зазначити, що підходи до правового регулювання статусу юридичних осіб поступово уніфікуються внаслідок взаємних запозичень правових понять, конструкцій та інститутів у процесі законотворчої діяльності. Особливо інтенсивний процес уніфікації законодавства про компанії спостерігається в країнах ЄС, де гармонізовані окремі вимоги до товариств із обмеженою відповідальністю, процедури фінансової звітності а також злиття та поглинання компаній. Крім того, регламентами ЄС затверджено статут Європейської компанії, положення про Європейську асоціацію, Європейське об'єднання взаємодопомоги та Європейське кооперативне товариство .

Проте однакові підходи до врегулювання правового статусу окремих видів юридичних осіб у різних країнах не долають національного характеру таких суб'єктів, адже у кожній державі існують особливості щодо тлумачення правових понять та встановлені власні імперативні вимоги щодо порядку створення підприємств у різних сферах господарювання.

Інтернаціоналізація суспільного життя, розвиток ринкових відносин та міжнародна економічна конкуренція призводять до того, що все частіше діяльність юридичних осіб не обмежується територією однієї країни. Значно сприяє приходу іноземних компаній на національні ринки членство країн у Світовій організації торгівлі та наявність розвинутого законодавства щодо залучення іноземних інвестицій.

Отже, на компанії, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, а також на представництва різноманітних державних органів, міжурядових та громадських організацій за кордоном впливають щонайменше дві правові системи – правова система держави, згідно якої така юридична особа вважається національною («своєю»), та правова система держави, на території якої вона здійснює певну діяльність.

Нормами міжнародного приватного права визначаються критерії поділу юридичних осіб на національні та іноземні; обсяг їхньої право– та дієздатності а також умови діяльності на території певної держави; регулюється правовий статус таких особливих суб'єктів, як транснаціональні корпорації, офшорні компанії, міжнародні юридичні особи тощо.

Поняття «особистого закону юридичної особи»

Правовий статус юридичної особи визначається насамперед її державною належністю (національністю), адже лише внутрішнім законодавством певної держави визначається:

- статус організації як юридичної особи,
- порядок її створення,
- організаційно–правова форма,
- обсяг правоздатності,
- внутрішньокорпоративні відносини,
- порядок припинення, реорганізації та ліквідації.

Право, до якого відсилає колізійна норма, визначаючи статус юридичної особи, називають особистим законом юридичної особи (*lex societatis*).

На відміну від фізичних осіб дати чітке визначення категорії «особистий закон юридичної особи» складно, адже стосовно фізичних осіб існує інститут громадянства (підданства), або доміцилію. На жаль, щодо юридичних осіб не розроблено аналогічного загально визнаного правового інституту визначення державної належності, натомість в законодавчих актах кожної окремої країни передбачена власна система правових норм, що дозволяє віднайти особистий закон юридичної особи.

Взагалі у світовій практиці існує декілька основних критеріїв, які дозволяють визначити особистий закон юридичної особи: за місцем створення (теорія інкорпорації), за місцем знаходження адміністративного центру (теорія осілості), за місцем її основної діяльності (теорія центру експлуатації) та за місцем, з якого здійснюється контроль за діяльністю юридичної особи (теорія контролю).

З усіх розглянутих вище підходів щодо визначення особистого закону юридичної особи найпоширенішими у світі є теорії «інкорпорації» та «осілості», проте вони дуже рідко використовуються ізольовано одна від іншої. Наприклад, ст. 25 Закону України «Про міжнародне приватне право», передбачає:

- 1) особистим законом юридичної особи вважається право держави місцезнаходження юридичної особи.
- 2) для цілей цього Закону місцезнаходженням юридичної особи є держава, у якій юридична особа зареєстрована або іншим чином створена згідно з правом цієї держави.
- 3) за відсутності таких умов або якщо їх неможливо встановити, застосовується право держави, в якій знаходиться виконавчий орган управління юридичної особи.

Отже, при загальному закріпленні теорії осілості (місцезнаходження юридичної особи) в ч. 1 ст. 25, визначальним є критерій інкорпорації (держава, в якій юридична особа зареєстрована), передбачений ч. 2 ст. 25; як додатковий

використовується критерій місцезнаходження виконавчого органу управління (ч. 3 ст.25).

Наявність таких різноманітних підходів до розуміння особистого закону юридичної особи негативно впливає на розвиток міжнародних економічних відносин, адже може призвести до виникнення проблеми «подвійної національності» юридичної особи, подвійного оподаткування, або відсутності податкового доміцлію.

З метою подолання зазначених проблем здійснюються спроби встановлення одноманітних підходів на міжнародному рівні. Особливе значення мають двосторонні міжнародні угоди щодо заохочення та взаємного захисту інвестицій та угоди про правову допомогу.

Правове положення іноземних юридичних осіб в Україні

Діяльність іноземних юридичних осіб в Україні регулюється внутрішнім законодавством (цивільним, господарським, фінансовим, податковим) та міжнародними угодами України. Згідно ст. 25 Закону України «Про міжнародне приватне право» іноземними визнаються юридичні особи, які створені та зареєстровані відповідно до іноземного законодавства, а також мають місцезнаходження за кордоном. Необхідно зазначити, що поряд із поняттям «іноземна юридична особа», в митному, податковому та валютному законодавствах також використовується термін «нерезидент», який, щодо юридичних осіб, визначається за тими самими критеріями – місцезнаходження за межами України та утворення відповідно до законодавства іноземної держави .

Законодавство України передбачає наступні форми, в яких іноземні юридичні особи можуть здійснювати діяльність на її території: (1) шляхом створення юридичної особи або її відокремленого підрозділу та (2) без створення юридичної особи.

Діяльність у формі створення юридичної особи або її відокремленого підрозділу може здійснюватися шляхом заснування спільного з місцевим партнером підприємства, придбання вже існуючого підприємства або частки в

його статутному капіталі (дочірня компанія), а також реєстрації представництва, філії або іншого відокремленого підрозділу іноземної компанії.

Унітарне або корпоративне підприємство, створене за законодавством України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю у власність цих осіб, відповідно до ст. 117 ГК є іноземним підприємством. Відповідно до ч. 2 зазначеної вище статті, іноземні підприємства не можуть створюватися в галузях, визначених законом, що мають стратегічне значення для безпеки держави. Іноземці також не можуть стати засновниками фермерських господарств в Україні .

Відповідно до інструкції про порядок реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні , іноземний суб'єкт господарської діяльності, що прагне відкрити представництво без наміру здійснення господарської діяльності на території України, подає до Міністерства економіки України заяву про реєстрацію представництва, що складається в довільній формі.

Представництво суб'єкта господарської діяльності не є юридичною особою і не здійснює самостійно господарської діяльності, у всіх випадках воно діє від імені і за дорученням іноземного суб'єкта господарської діяльності, зазначеного у свідоцтві про реєстрацію, і виконує свої функції згідно із законодавством України. Представництво іноземного суб'єкта господарської діяльності в Україні може здійснювати функції, пов'язані з виконанням представницьких послуг, тільки в інтересах іноземного суб'єкта господарської діяльності, зазначеного у свідоцтві.

Формами здійснення господарської діяльності без створення юридичної особи є також торговельна діяльність без реєстрації представництва на підставі цивільно–правових договорів із місцевими партнерами (договори купівлі–продажу, поставки, тощо), безпосереднє придбання нерухомого та рухомого майна, якщо це прямо не заборонено національним законодавством, придбання цінних паперів, прав на використання природних ресурсів, інших майнових

прав, прямо незаборонених національним законодавством, здійснення різних видів спільної інвестиційної діяльності на підставі відповідних договорів, провадження концесійної діяльності на підставі договорів концесії та інша діяльність, незаборонена національним законодавством.

Іноземним юридичним особам в Україні надається національний режим, який прямо закріплений у ч. 2 ст. 129 ГК України, ст. 29 Закону «Про міжнародне приватне право», в чисельних двосторонніх угодах про надання правової допомоги, та в системі договорів СОТ, членом якої є наша держава, зокрема у ст. III Генеральної угоди з тарифів та торгівлі (ГАТТ) від 30.10.1947 року. Надання національного режиму означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України. Національний режим застосовується щодо всіх видів господарської діяльності іноземних суб'єктів цієї діяльності, пов'язаної з їхніми інвестиціями на території України, а також щодо експортно-імпортних операцій іноземних суб'єктів господарської діяльності тих країн, які входять разом з Україною до економічних союзів.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», крім національного режиму, передбачає також можливість запровадження:

- режиму найбільшого сприяння, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій та пільг щодо мит, податків та зборів, якими користується та/або буде користуватися іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, якій надано згаданий режим. Режим найбільшого сприяння надається на основі взаємної угоди суб'єктам господарської діяльності інших держав згідно з відповідними договорами України та застосовується у сфері зовнішньої торгівлі;
- спеціального режиму, який застосовується до територій спеціальних економічних зон згідно зі ст. 24 цього Закону, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна, і в разі встановлення будь-якого спеціального режиму згідно з міжнародними договорами за участю України відповідно до ст. 25 цього Закону.

Окреме регулювання в Україні, як і в інших державах, має інвестиційна діяльність іноземних юридичних осіб. Низка нормативних актів внутрішнього законодавства спрямована на заохочення та надання державних гарантій захисту іноземних інвестицій, так, у гл. 38 ГК України, ст. 7 Закону України «Про режим іноземного інвестування» для іноземних інвесторів на території України встановлено національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України.

Для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери й територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності.

Законами України можуть визначатися території, на яких діяльність іноземних інвесторів та підприємств із іноземними інвестиціями обмежується або забороняється, виходячи з вимог забезпечення національної безпеки.

Особливості правового статусу транснаціональних корпорацій

Поширення у світі багатонаціональних корпорацій після другої світової війни стало найважливішою тенденцією міжнародних економічних відносин. У повоєнні часи інтернаціоналізація капіталу мала здебільшого історичні підстави. Так, ринки європейських країн були заповнені товарами із США, американські корпорації створювали сотні дочірніх підприємств, які у Великій Британії, Німеччині та інших країнах становились найбільшими національними виробниками. У 50–60 рр. ХХ ст. інтенсивна ринкова конкуренція спричиняла розширення підприємств, пошуку за кордоном нових ринків збуту, дешевої робочої сили та інших факторів, що зменшували витрати виробництва й надавали компаніям конкурентні переваги. Сьогодні взагалі відбувається процес глобалізації світового господарства, із початком якого пов'язана нова доба розвитку міжнародного підприємництва, коли на перше місце виходять транснаціональні корпорації (ТНК) та банки. Функціонування

транснаціональних компаній – основа економічного зростання та технологічного прогресу у будь-якій країні. Разом із тим, ТНК суттєво впливають не лише на світову економіку, але й на політику держав.

У вітчизняній літературі виокремлюється чимало ознак ТНК: це економічно єдина система; група самостійних, взаємно відокремлених підприємств; вони діють на території кількох держав; їхні структурні підрозділи діють у широкотому правовому полі, оскільки є суб'єктами національного права тощо .

У зарубіжній літературі та практичній діяльності пропонуються більш конкретизовані критерії віднесення компаній до транснаціональних. За визначенням Комісії з транснаціональних корпорацій ООН, ТНК – це компанія, яка:

- включає одиниці (підрозділи) в двох або більше країнах, незалежно від юридичної форми і сфери діяльності;

- оперує у рамках системи прийняття рішень, що дає змогу проводити узгоджену політику й загальну стратегію через один або більше керівних центрів;

- має окремі одиниці (підрозділи) пов'язані спільною власністю так, що одна (або більше) із них можуть впливати на діяльність інших (зокрема розподіляти інтелектуальні та інші ресурси, відповідальність за результати функціонування та ін.).

Класифікація транснаціональних корпорацій може здійснюватися за багатьма критеріями. За структурними ознаками розрізняють інтернаціональні, багатонаціональні та глобальні корпорації.

Інтернаціональна корпорація – це національна домінуюча компанія із закордонними активами. Правовий режим цього типу ТНК передбачає господарську діяльність, що здійснюється в різних країнах за допомогою утворення в них закордонних філій, структурних підрозділів (представництв) і дочірніх компаній. Вони становлять великий виробничо-збутовий комплекс, де право власності на акціонерний капітал мають виключно представники країни-

засновника. Філії за кордоном створюються здебільшого для забезпечення надійних поставок дешевої сировини або ринків збуту. Для цього типу ТНК характерне прийняття управлінських рішень переважно в материнській компанії, надання переваги співвітчизникам у закордонних філіях (до цього типу належить переважна більшість російських ТНК).

Багатонаціональна (мультинаціональна) корпорація – це міжнародна корпорація, що об'єднує національні компанії низки держав на виробничих та науково–технічних засадах. Багатонаціональна корпорація припускає великий ступінь незалежності під час проведення операцій у кожній із країн.

З позиції міжнародного права прикметними ознаками цього типу ТНК є орієнтація, насамперед, на закордонні ринки, наявність багатонаціонального акціонерного капіталу, створення багатонаціонального керівного центру, комплектування адміністрації закордонних філій кадрами, що знайомі з місцевими умовами.

Глобальна корпорація – це корпорація, що інтегрує господарську діяльність, здійснювану в різних країнах. Така компанія проектує виріб чи схему надання послуг стосовно визначеного сегмента світового ринку або виготовляє в різних країнах складові частини одного виробу. Глобальні корпорації виникли у 80–ті рр.. ХХ ст. і продовжують набирати сили. Найбільше до глобалізації тяжіють хімічна, електротехнічна, електронна, нафтова, автомобільна, інформаційна, банківська та деякі інші галузі промисловості та види діяльності. Глобальні корпорації є найновітнішим типом ТНК.

3. Найважливішим, історично сформованим колізійним принципом є *lex rei sitae* (закон місцезнаходження речі). Саме відповідно до нього визначаються, зокрема, коло й зміст речових прав, умови їхнього виникнення, зміни, момент переходу та припинення, суб'єктний склад власників й інших осіб та об'єм їхніх прав (наприклад дієздатність), охорона права власності тощо.

У більшості країн світу колізійна формула *lex rei sitae* є основною під час вирішення питань щодо прав і обов'язків на нерухоме майно. Відповідно до

цього принципу в правопорядках вирішується також проблема кваліфікації, яка виникає у разі зарахування майна до категорії рухомого чи нерухомого.

Ст. 40 Закону України «Про міжнародне приватне право» закріплює правило про те, що до права власності та інших речових прав на нерухомі речі, а також до об'єктів на які може бути застосовано цей режим (повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти), а саме підлягають державній реєстрації, застосовується право країни, де це майно зареєстроване. Це пов'язано з особливим характером цих нерухомих речей та їхньою значимістю для країни, що зумовлює встановлення спеціальних вимог щодо форм та порядку укладання угод із ними. Наприклад відповідно до вимог ст. 182 Цивільного Кодексу України, право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації. Відносини, пов'язані з державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно сформульовані в Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. №1952–IV . Кодекс торговельного мореплавства України містить спеціальні колізійні норми стосовно права власності на судна, що будуються, і судна, що перебувають за межами України (ст. 19 КТМ України).

Визначений у ст. 40 Закону України «Про міжнародне приватне право» варіант формули прикріплення для визначення права власності та інших речових прав на майно, відомості про яке підлягають внесенню до державних реєстрів є відомим у світовій колізійній практиці (ст. 1207 Цивільного Кодексу РФ, ст. 45 Відного Закону до Германського цивільного уложення).

Досить цікавим є питання про перехід ризику випадкової загибелі або псування майна від відчужувача до набувача у тих випадках, коли придбання права власності відбувається за договором (зокрема за договором купівлі–продажу). Проблема полягає в тому, що законодавство різних країн по–різному визначає момент такого переходу.

Нормативно–правові акти багатьох країн світу, зокрема України (ст. 323 Цивільного Кодексу України), пов'язують момент переходу ризику

безпосередньо з моментом переходу права власності (*res perit domino* – ризик несе власник). У цьому разі сам момент переходу права власності визначається не однозначно. Ст. 334 Цивільного Кодексу України визначає, що «право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом». Водночас, момент переходу права власності та момент переходу ризику є різними цивільно-правовими категоріями. Перший має пряме відношення до речових прав, другий – до зобов'язальних правовідносин. Тому й колізійні проблеми, що виникають у зв'язку з цими категоріями, будуть вирішуватись на підставі різних колізійних норм.

Колізійні питання відносин, що впливають із права власності, регулюються також і окремими міжнародними угодами, серед яких двосторонні угоди про правову допомогу в цивільних справах укладених з Литовською Республікою (1993 р.) , Республікою Молдова (1994 р.) , Латвійською Республікою (1995 р.) , Республікою Польща (1993 р.) , та ін.

Колізійні питання права власності регулюються зазвичай так:

- правові відносини, що стосуються права власності на нерухоме майно, визначаються за законодавством тієї країни, на території якої воно знаходиться;
- право власності на транспортні засоби, що підлягають внесенню в державні реєстри, визначається за законодавством тієї країни де знаходиться орган, який здійснив реєстрацію транспортного засобу (виняток із правила «закон місцезнаходження речі»);
- виникнення і припинення права власності або іншого речового права на майно, що є предметом угоди, визначається за законодавством місця укладання угоди, якщо інше не передбачено угодою сторін.

Ст. 38 Конвенції про правову допомогу й праві відносини по цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. містить подібні положення та вирішує питання щодо порядку зарахування того чи іншого майна до нерухомого.

4. Іноземні інвестиції – це матеріальні та нематеріальні цінності, що належать юридичним і фізичним особам однієї держави і знаходяться на

території іншої держави з метою отримання прибутку. Інвестиції поділяють на прямі і непрямі (портфельні). Прямі інвестиції – це створення спільних підприємств і підприємств, на 100% належать іноземним інвесторам. Останні прямо і безпосередньо беруть участь в управлінні підприємством. Мета прямого інвестування – максимальна оптимізація використання коштів, мінімізація податків та витрат на посередників.

Портфельні інвестиції не передбачають безпосередньої участі в управлінні компанією, а передбачають отримання іноземними інвесторами дивідендів на акції та цінні папери (тобто на капітал, вкладений у ці підприємства). Основні моменти, які надають іноземним інвесторам певні переваги:

- 1) можливість репатріації доходів;
- 2) можливість здійснення діяльності через філії іноземної юридичної особи як особливу юридичну форму інвестицій.

В структурі правового регулювання інвестиційних відносин можна виділити два рівні: міжнародно–правовий (укладення міжнародних угод) і внутрішньодержавний (основа – національне законодавство приймаючої держави). Міжнародно–правове регулювання інвестицій здійснюється на універсальному, регіональному та двосторонньому рівнях. Керівництво з регулювання іноземних інвестицій, розроблене і прийняте Світовим банком (1992), (ст. 2): «Кожна держава зберігає за собою право регулювати допуск іноземних приватних інвестицій... Держави будуть приймати до уваги, що відкритий доступ... (при існуванні списку обмеженого числа галузей і видів діяльності, закритих для іноземних інвестицій або вимагають оцінки умов допуску або ліцензування) є найбільш ефективним рішенням проблеми правового регулювання іноземних інвестицій».

Універсальне міжнародне регулювання передбачено в Вашингтонській конвенції 1965 р. і в Сеульській конвенції 1985 р. про заснування Багатостороннього агентства по гарантіям інвестицій.

Відповідно до Вашингтонської конвенції 1965 р. при МБРР був заснований МЦВІС – Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів між державами та приватними іноземними інвесторами. Вирішення інвестиційних спорів здійснюється шляхом проведення примирної процедури (гол. III Конвенції) або шляхом арбітражного провадження (гол. IV). В цілях уникнення суперечок приймаючі держави зобов'язані надавати національні гарантії іноземних інвестицій.

Більш дієвий спосіб захисту іноземних інвестицій – це страхування. Сеульська конвенція про заснування Багатостороннього агентства по гарантіям інвестицій (МІГА) 1985 р. надає іноземним інвесторам фінансові гарантії шляхом страхування інвестицій від некомерційних ризиків. Функції МІГА – укладення договорів страхування та перестраховування іноземних інвесторів від некомерційних ризиків. В Сеульській конвенції закріплено поняття традиційних некомерційних ризиків – це ризики, пов'язані з перекладом валют (крім девальвації місцевої валюти), експропріацією чи аналогічними заходами, війною, революцією, державними переворотами і громадянськими заворушеннями (крім терористичних актів, спрямованих безпосередньо проти власника гарантій).

Крім традиційних некомерційних ризиків Сеульська конвенція передбачає покриття ризику порушення договору з боку приймаючого держави. Згідно з Конвенцією створена система державного і приватного страхування на національному рівні, доповнена міжнародної багатосторонньої системою страхування іноземних інвестицій. З 1993 р. на території РФ діє Міжнародне агентство по страхуванню іноземних інвестицій в Російській Федерації від некомерційних ризиків.

Найбільш гнучким інструментом регулювання інвестиційних відносин є двосторонні міжнародні угоди про взаємне заохочення та захист іноземних капіталовкладень. Мета таких угод – забезпечити на території однієї договірної держави максимальний захист капіталовкладень іншої договірної держави,

надати гарантії безперешкодного вивезення валютної частини прибутку і гарантії від некомерційних ризиків.

Двосторонні міжнародні договори про взаємний захист інвестицій передбачають взаємну обов'язок держав не проводити примусового вилучення капіталовкладень шляхом націоналізації, реквізиції або конфіскації в адміністративному порядку. Інвестиційні спори повинні розглядатися в арбітражному порядку. Двосторонні угоди про взаємний захист і заохочення інвестицій пов'язують більшість держав світу.

В Угоді між СРСР та Іспанією про сприяння здійсненню і взаємний захист капіталовкладень (1990) Україна бере участь в порядку міжнародного правонаступництва. Згідно з Угодою термін «інвестор» означає:

- 1) будь-яка фізична особа, яка є громадянином або підданим однієї із Сторін і правомочні відповідно з чинним законодавством цієї Сторони здійснювати інвестиції на території іншої Сторони;
- 2) будь-яка юридична особа, створена відповідно до законодавства однієї з Сторін, що знаходиться на її території і правомочні відповідно з чинним законодавством цієї Сторони здійснювати інвестиції на території іншої Сторони.

Регулювання іноземних інвестицій в Україні здійснюється згідно із Законом України «Про режим іноземного інвестування». Закон визначає основні види і форми іноземних інвестицій, методи і способи їх оцінки, у ньому зафіксовані загальні гарантії захисту іноземних інвесторів і переведення за кордон прибутків і доходів в іноземній валюті.

Іноземні інвестори можуть здійснювати інвестиції на території України у видах, передбачених законом. Іноземними інвестиціями визнаються цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку.

Іноземні інвестиції можуть здійснюватися у вигляді:

- 1) іноземної валюти, що визнається конвертованою НБУ;
- 2) валюти України:

а) при реінвестиціях в об'єкт первинного інвестування чи в будь-які інші об'єкти інвестування відповідно до законодавства України за умови сплати податку на прибуток (доходи);

б) при первинному інвестуванні, якщо валюту України придбано за іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України;

в) при вкладенні коштів в об'єкти приватизації за умови подання державним органам приватизації відомостей про джерела надходження таких коштів;

3) будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних із ним майнових прав;

4) акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав (прав власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн), виражених у конвертованій валюті;

5) грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань, які гарантовані першокласними банками та мають вартість у конвертованій валюті, підтверджену згідно із законами (процедурами) країни-інвестора чи міжнародними торговельними звичаями;

6) будь-яких прав інтелектуальної власності, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно із законами (процедурами) країни інвестора чи міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо;

7) прав на здійснення господарської діяльності, включаючи права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства чи договорів, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно із законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

8) інших цінностей відповідно до законодавства України.

Іноземні інвестиції та інвестиції українських партнерів, включаючи внески до статутного фонду підприємств, оцінюються в іноземній конвертованій валюті та у валюті України за домовленістю сторін на основі цін міжнародних ринків або ринку України.

Перерахування інвестиційних сум в іноземній валюті у валюту України здійснюється за офіційним курсом валюти України, визначеним НБУ.

Закон України «Про режим іноземного інвестування» передбачає, що іноземні інвестиції можуть здійснюватися також у вигляді корпоративних прав, а саме прав власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або інших країн.

Тема 4 Порядок вирішення спорів за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їхніх іноземних контрагентів

План

1. Поняття і різновиди міжнародного комерційного арбітражу.
2. Міжнародні регламенти, типовий закон про міжнародний комерційний арбітраж ЮНСІТРАЛ.
3. Арбітражна угода та компетенція міжнародного комерційного арбітражу.
4. Арбітражні рішення. Виконання рішень.

1. Міжнародний комерційний арбітраж (або третейський суд) є різновидом комерційного арбітражу. Сутність арбітражу полягає в тому, що він є альтернативним засобом вирішення спорів, що виникають у сфері економічного обігу, який базується на договорі й який виключає юрисдикцію державних судів з розгляду певної справи. Договірна сутність арбітражу означає, що його формування є прерогативою сторін. Заснування або обрання арбітражу здійснюється сторонами, між якими існує суперечка стосовно права.

Законодавство різних держав закріплює можливість розгляду міжнародними комерційними арбітражами цивільних справ між національними, з одного боку, та іноземними суб'єктами права – з іншого, а в

низці випадків – і можливість розгляду арбітражами цивільних справ у суперечках між іноземними суб'єктами права.

Основним законом, що регулює відносини з розгляду суперечок є Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж», який засноване на визнанні корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення суперечок, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, і необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку; враховує положення щодо такого арбітражу, які є в міжнародних договорах України, а також у типовому законі, прийнятому в 1985 р. Комісією ООН із права міжнародної торгівлі й схваленому Генеральною Асамблеєю ООН для можливого використання державами у своєму законодавстві.

Отже, згідно з Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» в міжнародний комерційний арбітраж можуть передаватися суперечки, що виникають з договірних та інших цивільно–правових відносин під час здійснення зовнішньоторгових та інших різновидів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін знаходиться за кордоном, а також суперечки підприємств із іноземними інвестиціями та міжнародних об'єднань й організацій, створених на території України, між собою, суперечки їхніх учасників та їхні суперечки з іншими суб'єктами права України (ст. 1).

В умовах стрімкого розвитку і спеціалізації міжнародного економічного обміну значення комерційного арбітражу зростає. Перевага арбітражу полягає, насамперед, у тому, що він забезпечує прийнятну, доступну і простішу, на відміну від судової, процедуру вирішення суперечок. Досить важливим є і те, що сторони можуть формувати склад арбітражу, який розглядає і вирішує справи, що сприяє довірі сторін до арбітрів і їхньої компетентності.

Проведення в арбітражі передбачає також можливість узгодити взаємно–прийнятну мову провадження. Проведення в арбітражі має

конфіденційний характер на відміну від гласності судового процесу, що є також його перевагою.

До переваг арбітражу належить також можливість обирати не тільки прийнятну арбітражну процедуру, але і прийнятне право. Рішення комерційного арбітражу, на відміну від рішень суду, є остаточними, що сприяє завершеності будь-якого арбітражного провадження.

Особливо варто підкреслити існування механізму, що забезпечує визнання і виконання рішень комерційного арбітражу в межах конвенційного регулювання цього питання.

Визначення поняття комерційний арбітраж зазначено в Законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Термін «комерційний» тлумачиться широко й охоплює питання, що впливають з усіх відносин торгового характеру, — як договірних, так і недоговірних. Відносини торгового характеру охоплюють такі угоди, не обмежуючись ними: будь-які торгові угоди щодо поставки товарів або надання послуг чи обмін товарами або послугами; угоди щодо розподілу, торгове представництво; факторні операції; лізинг; інжиніринг; будівництво промислових об'єктів; надання консультативних послуг; купівля—продаж ліцензій; інвестування; фінансування; банківські послуги; страхування; угоди щодо експлуатації або концесії; спільні підприємства та інші форми промислового або підприємницького співробітництва; перевезення товарів та пасажирів повітрям, морем, залізничними та автомобільними шляхами. Поняття арбітраж визначається як будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою, зокрема Міжнародним комерційним арбітражним судом або Морською арбітражною комісією при Торгово—промисловій палаті України.

У міжнародній практиці розрізняють наступні види комерційного арбітражу: випадковий (*ad hoc*) та інституційний. Випадковий арбітраж створюється для розгляду конкретного спору. Після вирішення тої чи іншої

суперечки арбітраж припиняє існування. Процедура випадкового арбітражу може визначатися сторонами самостійно або шляхом домовленості стосовно використання модельних правил арбітражу (наприклад Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ).

Постійно діючі (інституційні) арбітражі створюються при торгівельних палатах, біржах, різних асоціаціях, організаціях тощо. Інституційний арбітраж організується як арбітражна установа, що не входить до державного апарату і є недержавним утворенням. Склад інституційного арбітражу може формуватись різними способами. Зазвичай він утворюється з осіб, що внесені до списку арбітрів, органом тієї організації, при якій він перебуває. У деяких арбітражних установах коло осіб, які можуть входити до складу арбітражу, визначається не списком арбітрів, а членством у відповідній організації. Інституційному арбітражу, на відміну від арбітражу *ad hoc*, властива також наявність власних правил процедури, які передбачають порядок утворення складу арбітражу й вирішення комерційних суперечок.

До арбітражів спеціальної юрисдикції належать, наприклад, Міжнародний третейський суд по справах морського і річного пароплавства в Гдині, Морська арбітражна комісія при Торгівельно–промисловій палаті України та ін.

До міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою сторін передаватися:

- суперечки з договірних та інших цивільно–правових відносин, що виникають під час здійснення зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном;

- суперечки підприємств із іноземними інвестиціями й міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, суперечки між їхніми учасниками, а так само їхні суперечки з іншими суб'єктами права України.

2. У Резолюції 31/98, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 1976 р., задекларовано, що, визнаючи цінність арбітражу як методу регулювання суперечок, що виникають з міжнародних торговельних угод, та доцільність розробки регламенту для спеціального арбітражу, який був би прийнятним для держав з різними правовими, соціальними й економічними системами, з метою гармонізації міжнародних економічних відносин Генеральна Асамблея рекомендує використовувати Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ під час врегулювання таких суперечок, зокрема шляхом посилання на Регламент у комерційних контрактах.

Міжнародні регламенти ЮНСІТРАЛ, ЄЕК , ЕКАДВ , а також Типовий закон про міжнародний комерційний арбітраж ЮНСІТРАЛ, розроблені під егідою ООН спрямовані на уніфікацію арбітражної процедури.

Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ, на відміну від інших міжнародних регламентів, є документом, що містить універсальні правила арбітражної процедури, які характеризують її як завершене процесуальне провадження.

Згідно зі ст. 1 Регламенту, якщо сторони в договорі погодились у письмовій формі, що суперечки, які належать до цього договору, будуть передані на розгляд в арбітражі згідно з Арбітражним регламентом ЮНСІТРАЛ, такі суперечки підлягають розгляду у відповідності з цим Регламентом з тими змінами, про які сторони можуть домовитись у письмовій формі. Арбітражний регламент регулює арбітражний розгляд, за винятком випадків, коли те чи інше з його правил суперечить нормі застосованого до його арбітражу закону, від якої сторони не мають право відступати. До цього варто додати, що Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ, як видно з Резолюції 31/98 і його змісту, розроблений для спеціального арбітражу, тобто арбітражу ad hoc, та не охоплює правила процедури в інституційних арбітражах.

Регламент ЄЕК та Правила ЕКАДВ, як і Регламент ЮНСІТРАЛ, є наслідком уніфікації правил арбітражної процедури. Однак, якщо Регламент ЮНСІТРАЛ має більш універсальний характер, Регламент ЄЕК та Правила ЕКАДВ розроблялись для регіонального застосування.

Комісія ООН із права міжнародної торгівлі підготувала і прийняла у 1985 р. Типовий закон про міжнародний комерційний арбітраж. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/172 від 11 грудня 1985 р. з урахуванням потреб міжнародної торгівлі цей закон рекомендовано всім державам із метою одноманітності арбітражного законодавства й конкретних потреб практики міжнародного комерційного арбітражу.

Типовий закон не має прямої дії в національній системі законодавства тієї чи іншої держави. Йдеться про те, що національні закони про арбітраж повинні ґрунтуватись на Типовому законі ЮНСІТРАЛ. Законодавство, що ґрунтується на Типовому законі, вже прийнято в Україні.

Велика кількість норм типового закону має диспозитивний характер, що дає можливість сторонам за своєю згодою встановлювати інші правила процедури (п. 1 ст. 19).

3. У міжнародній комерційній практиці зустрічаються два види арбітражних угод – арбітражне застереження та третейський запис.

Угода про арбітраж, що включена до контракту та передбачає можливість розгляду суперечок, які можуть виникнути з контракту, називається арбітражним застереженням.

Угода про арбітраж, яка передбачає можливість розгляду суперечки, укладена у формі окремої від зовнішньоторговельного контракту угоди, називається третейським записом.

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», арбітражна угода – це угода сторін про передачу до арбітражу усіх або окремих спорів, які виникли або можуть виникнути між ними у зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, мають вони договірний характер чи ні. Арбітражна угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження або у вигляді окремої угоди.

Сторони можуть на власний розсуд узгодити процедуру призначення арбітра чи арбітрів за умови дотримання положень п. 4 і 5 цієї статті.

У разі відсутності такої угоди:

– при арбітражі з трьома арбітрами кожна сторона призначає одного арбітра, і двоє призначених таким способом арбітрів призначають третього арбітра; якщо сторона не призначить арбітра протягом 30 днів після отримання прохання про це від другої сторони або якщо двоє арбітрів протягом 30 днів із моменту їхнього призначення не домовляться про призначення третього арбітра, на прохання будь-якої сторони арбітр призначається органом, зазначеним у п. 1 ст. 6;

– при арбітражі з одноособовим арбітром, якщо сторони не домовляться про вибір арбітра, на прохання будь-якої сторони арбітр призначається органом, зазначеним у п. 1 ст. 6.

Якщо під час процедури призначення, узгодженої сторонами:

– одна зі сторін не дотримується такої процедури;
– сторони або два арбітри не можуть досягти згоди згідно з такою процедурою;

– третя особа, зокрема установа, не виконує певну функцію, покладену на неї згідно з такою процедурою,

– будь-яка сторона може просити орган, зазначений у п. 1 ст. 6, вжити необхідних заходів, якщо тільки угода про процедуру призначення не передбачає інших способів забезпечення призначення.

Рішення з будь-якого питання, що приймається згідно з п. 3 або 4 цієї статті органом, зазначеним у п. 1 ст. 6, не підлягає оскарженню. Під час призначення арбітра орган зважає на будь-які вимоги, що ставляться до кваліфікації арбітра угодою сторін, і такі міркування, які можуть забезпечити призначення незалежного й неупередженого арбітра, а в разі призначення одноособового чи третього арбітра бере також до уваги бажаність призначення арбітром особи іншого громадянства, ніж громадянство, до якого належать сторони.

Зазвичай у внутрішньому законодавстві передбачено перелік суперечок, які підлягають розгляду міжнародним комерційним арбітражем. До того ж більшості країн для визначення дійсності арбітражної угоди властиве

застосування категорії публічного порядку, якщо суперечка стосується публічного порядку належної країни, він виключається з компетенції арбітражу.

Відповідно до п. 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» до міжнародного комерційного арбітражу можуть передаватись суперечки з договірних або інших цивільно–правових відносин, що виникають під час здійснення зовнішньоторговельних та інших різновидів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін знаходиться за кордоном, а також суперечки підприємств з іноземними інвестиціями та міжнародних об'єднань і організацій, створених на території України, між собою, суперечки між їхніми учасниками, а так само їхні суперечки з іншими суб'єктами права України. Цей закон також передбачає можливість скасування арбітражного рішення та відмови у визнанні та приведенні до виконання арбітражного рішення, якщо суд вирішить, що арбітражне рішення суперечить публічному порядку України (п. 2 ст. 34) або визнання та приведення до виконання цього рішення суперечить публічному порядку України (п. 1 ст. 36).

4. Розглянувши суперечку, арбітраж виносить рішення, яким вирішується справа по суті. Арбітражне рішення є остаточним.

Рішення виноситься в письмовій формі та підписується одноособовим арбітром чи арбітрами. При колегіальному арбітражному розгляді достатньо наявності підписів більшості членів арбітражу за умови пояснення причини відсутності інших підписів. В арбітражному рішенні мають бути вказані мотиви, на яких воно ґрунтується, висновок щодо задоволення або відхилення позовних вимог, сума арбітражного збору та витрат по справі, їхній розподіл між сторонами, дата й місце арбітражу. Після винесення арбітражного рішення кожній стороні має бути надана його копія, підписана арбітрами.

У національному законодавстві можуть бути передбачені різні форми оскарження рішення (заява про скасування, апеляція та ін.). Типовий закон

ЮНСІТРАЛ передбачає можливість скасування арбітражного рішення шляхом оскарження.

Оскарження в суді арбітражного рішення може бути здійснено тільки шляхом передачі клопотання про скасування, зокрема у тому випадку, коли сторона, яка заявляє клопотання, надасть докази в обґрунтування свого клопотання. Рішення може бути оскаржене і в тому випадку, коли суд визначить, що об'єкт суперечки не може бути предметом арбітражного розгляду за законами певної держави або арбітражне рішення суперечить публічному порядку цієї держави.

Рішення арбітражу виконуються добровільно. Добровільність виконання рішень арбітражу відповідає правовій природі цієї юрисдикції. Іноді виникає необхідність звернення до використання заходів примусового виконання рішень арбітражу. Арбітражне рішення національного арбітражу в тій чи іншій державі зазвичай виконується в тому ж порядку, що й рішення суду.

Для міжнародного комерційного арбітражу більш актуальною проблемою є порядок виконання іноземного арбітражного рішення. Загальний принцип виконання іноземних арбітражних рішень зводиться до того, що вони можуть бути виконані за законодавством іншої країни, де одержується їхнє виконання. Якщо є міжнародний договір, учасниками якого є та чи інша держава, то у відповідності з договірною міжнародною практикою застосовуються міжнародно–правові норми.

Згідно зі ст. 35 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» арбітражне рішення незалежно від того, в якій країні воно було винесено, визнається обов'язковим та під час подання в компетентний суд письмового клопотання приводиться до виконання. Сторона, яка спирається на арбітражне рішення або клопотання щодо приведення його до виконання, повинна надати оригінал належним чином завіреного арбітражного рішення або належним чином завірену копію останнього, а також оригінал арбітражної угоди або належним чином завірену її копію.

Правила визнання і можливості виконання арбітражних рішень уніфіковані в міжнародному масштабі, зокрема у Нью–Йоркській Конвенції про визнання і приведення до виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р.

Конвенція встановила норми, попереджуючі дискримінаційний підхід до визнання та виконання іноземних арбітражних рішень, передбачивши не обтяжливий митний режим. Крім того, у тих самих цілях ст. IV передбачає вичерпний перелік документів, які має надати сторона, що одержує визнання та приведення до виконання під час подання такого прохання. Це належним чином завірене автентичне арбітражне рішення або належним чином завірена його копія, автентична арбітражна угода або належним чином завірена її копія.

Тема 5 Поняття і особливості зовнішньоекономічного контракту

План

1. Поняття зовнішньоекономічного контракту.
2. Поняття та різновиди правочинів з іноземним елементом.
3. Форма та зміст зовнішньоекономічного контракту.
4. Колізійні норми щодо регулювання зовнішньоекономічного контракту.

1. Згідно Закону України «Про ЗЕД» зовнішньоекономічний договір (контракт) – це матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

Ознаками зовнішньоекономічного договору (контракту) є різновид господарського договору та місцезнаходження контрагентів в різних країнах.

Сторонами зовнішньоекономічного договору (контракту) є суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності відповідної країни та їх іноземні контрагенти, які знаходяться в різних країнах.

Предметом регулювання зовнішньоекономічного договору (контракту) є:

– зобов'язання продавця передати (поставити) у зумовлені строки другій стороні – покупцеві товар (роботи, послуги);

– зобов'язання покупця прийняти замовлений товар (роботи, послуги) і сплатити за нього певну грошову суму.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається у письмовій формі. У зв'язку з тим, що в зовнішньоекономічній сфері продавець і покупець товару знаходяться в різних державах, де сформовані і діють притаманні лише цим країнам суспільні, економічні та правові системи, які часто бувають діаметрально протилежними, процес передачі товару від продавця до покупця потребує застосування уніфікованих норм і правил щодо змісту зовнішньоекономічного договору (контракту).

Умови зовнішньоекономічного договору (контракту) поділяються на обов'язкові та додаткові.

Обов'язковими умови зовнішньоекономічного договору (контракту) називаються тому, що якщо одна із сторін не виконує їх, то інша сторона має право розірвати контракт і вимагати відшкодування збитків.

Додаткові умови зовнішньоекономічного договору (контракту) передбачають, що при порушенні їх однією із сторін інша не має права розірвати угоду, проте може вимагати виконання контрактних зобов'язань і застосувати штрафні санкції, якщо це передбачено контрактом.

Обов'язкові складові елементи зовнішньоекономічного контракту:

- 1) назва, номер договору (контракту), дата та місце його укладення.
- 2) преамбула.
- 3) предмет договору (контракту).
- 4) кількість та якість товару (обсяги виконання робіт, надання послуг).
- 5) базисні умови поставки товарів (здавання–приймання виконаних робіт або послуг).
- 6) ціна та загальна вартість договору (контракту).
- 7) умови платежів.
- 8) умови приймання–здавання товару (робіт, послуг).

9) упаковка та маркування.

10) форс–мажорні обставини.

11) санкції та рекламації.

12) врегулювання спорів у судовому порядку.

13) місцезнаходження (місце проживання), поштові та платіжні реквізити сторін.

14) підписи сторін, печатки.

2. У теорії та практиці законодавчого регулювання питань правочинів (угод, договорів) та їхньої класифікації неоднозначні, за кордоном під ними прийнято розуміти угоди, в яких одна зі сторін є іноземним громадянином (частіше підприємцем) або іноземною юридичною особою, а інша – її іноземним контрагентом.

Змістом цих правочинів (угод, договорів) найчастіше є здійснення операцій із ввезення або вивезення товарів (послуг) через державний кордон однієї або декількох держав. У зв'язку з ускладненням суспільних відносин зростає кількість правочинів (угод, договорів), що мають інший зміст, а саме договори страхування за участю іноземних страховиків, договори щодо надання послуг, які зумовлюють необхідність законодавчих змін на внутрішньодержавному й міжнародному рівнях.

У міжнародному діловому обороті прийнято використовувати термін «договір міжнародної купівлі–продажу». Це поняття закріплено у Віденській конвенції про договори міжнародної купівлі–продажу 1980 р. і тлумачиться так: «Договори міжнародної купівлі–продажу являють собою договори купівлі–продажу товарів, укладені між сторонами, комерційні підприємства яких перебувають у різних державах».

Відповідно до чинного законодавства України визначення поняття «правочин» міститься в Цивільному Кодексі України (ст. 202 Цивільного Кодексу України). Чинний Цивільний Кодекс визначає його як дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Водночас законодавець не запропонував нормативного визначення поняття

«правочин з іноземним елементом», що є досить логічним з урахуванням труднощів у побудові такої правової конструкції. Незважаючи на це, відсутність у законодавстві України нормативної класифікації різновидів правочинів із іноземним елементом негативно впливає на стан правової регламентації відносин у цій сфері.

У Законі України «Про міжнародне приватне право» створено лише колізійні норми стосовно правочинів і договорів, а саме: розд. 3. Колізійні норми щодо правочинів, довіреності, позовної давності (ст. 31–35); розд. 6. Колізійні норми зобов'язального права (ст. 43–47).

За об'єктним складом зовнішньоекономічні договори поділяються на:

– договір міжнародної купівлі–продажу товару (основний різновид зовнішньоекономічних угод);

– договір підряду;

– договір будівельного підряду

– договір міни;

– договір лізингу;

– договір комісії та інші.

За кількістю учасників усі зовнішньоекономічні договори поділяються на:

– односторонні (видача доручення іноземній юридичній або фізичній особі на здійснення дій);

– двосторонні (договори міжнародної купівлі–продажу товарів та інші);

– багатосторонні (договір щодо спільної діяльності, установчий договір та інші).

Зовнішньоекономічні договори мають також специфіку, яка дозволяє не ототожнювати їх із комерційними договорами у внутрішньодержавному обороті. До низки основних відмінностей зовнішньоекономічних договорів від цивільно–правових та господарсько–правових у внутрішньодержавному обороті можна зарахувати:

– суб'єктний склад;

– форму та порядок підписання;

- особливий порядок правового регулювання;
- зміст договору.

Однак в українському законодавстві запропоновано інший підхід до цієї категорії правочинів (договорів), а саме: зовнішньоекономічний договір (контракт) визначається як угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їхніх іноземних контрагентів у сфері зовнішньоекономічної діяльності, що становить господарську діяльність, яка у процесі свого здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та/або робочою силою (ч.1 ст. 337 Господарського Кодексу України). Така позиція дозволяє стверджувати про наявність серйозних прогалин у врегулюванні цих питань.

3. У чинному Цивільному Кодексі України (ст. 205) встановлено, що правочин може вчинятися усно або в письмовій формі. Сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом. Нововведенням, запропонованим українським законодавцем у чинному Цивільному Кодексі України можна вважати визначене правило, згідно з яким правочин вважається вчиненим в усній формі, якщо воля виражається не словесно, а через поведінку сторін, яка засвідчує їхню волю на настання відповідних правових наслідків, або ж мовчанням.

Законодавець закріплює можливість вчинення правочинів в електронній формі (ч. 2 ст. 207 Цивільного Кодексу України). Така позиція є загальноновизнаною і загальноновживаною як в практиці міжнародного (Директива 2000/31/ЄС щодо електронної комерції), так і внутрішньодержавного регулювання (§ 312b Цивільного уложення Германії) форми правочину. Окрім того, регулювання питань електронної форми правочину відбувається в Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003, прийняття якого є вдалим прикладом трансформації норм міжнародної угоди у внутрішнє законодавство держави.

У деяких країнах існують норми, що передбачають можливість укладати правочин у будь-якій зручній для сторін формі.

Ст. 31 Закону України «Про міжнародне приватне право» містить правило, згідно з яким форма правочину має відповідати вимогам того правопорядку, який застосовується до змісту правочину. Водночас визначено, що для дотримання вимог стосовно форми правочину є достатнім дотримання вимог права місця його вчинення, а у випадках знаходження сторін правочину в різних державах достатнім є дотримання вимог права місця проживання сторони, яка зробила пропозицію (запропоновану кумуляцію колізійних прив'язок).

Новою для українського законодавства є і позиція стосовно форми правочину щодо нерухомого майна. Відповідно до положень ч. 2 ст. 31 Закону України «Про міжнародне приватне право» форма такого правочину визначається за правопорядком тієї держави, у якій це майно знаходиться, а щодо нерухомого майна, яке зареєстроване на території України – за правом України, що є імперативним правилом.

Особливі вимоги пропонує українське законодавство щодо форми зовнішньоекономічного договору. Відповідно до правила ч. 3 ст. 31 Закону України «Про міжнародне приватне право» зовнішньоекономічні договори за участю українських громадян та юридичних осіб мають укладатися в письмовій формі незалежно від місця їхнього укладення, якщо інше не встановлено законом або міжнародним договором України. До того ж це правило діє також стосовно зміни, продовження або розірвання договору. Вимога щодо простої письмової форми зовнішньоекономічного договору міститься і в ч. 2 ст. 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. .

Відповідно до Віденської конвенції 1980 р. про договори міжнародної купівлі–продажу не вимагається дотримання обов'язкової письмової форми під час укладання договору і вважається, що наявність договору може доводитися будь–якими засобами, зокрема показанням свідків. Однак згідно зі ст. 96 Конвенції, держава може зробити заяву про незастосування до неї цього положення Конвенції у випадку, якщо власне законодавство містить обов'язкову вимогу щодо письмової форми зовнішньоекономічного договору

(зокрема Україна зробила таку заяву згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про приєднання УРСР до Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі–продажу товарів» від 23 серпня 1989 р.) . Отже, в законодавстві України діє імперативне правило – всі зовнішньоекономічні угоди мають бути укладені в письмовій формі.

У міжнародному приватному праві під час визначенні змісту правочину значну функцію виконує принцип автономії волі сторін, закріплений у правових системах більшості країн світу.

У законодавстві України питання автономії волі сторін у договірних відносинах вирішуються згідно за правилами ст. 5 та 10 Закону «Про міжнародне приватне право», крім випадків, коли вибір права прямо заборонено законами України (ст. 43 Закону «Про міжнародне приватне право»).

У міжнародній практиці законодавчого регулювання договірних відносин спостерігається тенденція, за якою у разі застосування принципу автономії волі сторін прийнято відсилати не до певного правопорядку, а до «загальноприйнятих принципів і норм права» або до «права міжнародної торгівлі» . Таке відсилання в доктрині міжнародного приватного права є відсиланням до положень концепції «Lex mercatoria».

Якщо сторони самостійно не здійснили вибір права, що підлягає застосуванню до змісту правочину, його зміст визначається згідно з правом тієї держави, яке має найтісніший зв'язок із правочином. Цей принцип закріплений у внутрішньому законодавстві практично всіх Європейських країн, оскільки вони приймають участь у Римській конвенції про право, що застосовне до договірних зобов'язань 1980 р.

Законодавство України також виходить із принципу найтіснішого зв'язку правочину з правом певної країни. Це правило юридично сформульоване в Законі України «Про міжнародне приватне право» (ст. 32).

Критеріями визначення права країни, з якою договір найтісніше пов'язаний, є:

– місце проживання фізичної особи, яке законодавством України формулюється як місце постійного, переважного або тимчасового проживання (ст. 28 Цивільного Кодексу України);

– місцезнаходження юридичної особи, яке визначається Законом України «Про міжнародне приватне право» (ст. 25) як місце реєстрації такої особи (теорія інкорпорації) або місцезнаходження її виконавчого органу (теорія осілості).

Тема 6 Головні різновиди зовнішньоекономічного контракту та особливості правового регулювання різноманітних зовнішньоекономічних договорів

План

1. Договір міжнародної купівлі–продажу товару.
2. Інкотермс як головне джерело регламентації міжнародної торгівлі.
3. Договір міжнародного перевезення вантажу, пасажирів та багажу.
4. Різновиди договорів міжнародного перевезення.

1. Правове регулювання відносин що виникають унаслідок укладення договорів купівлі – продажу товарів, досить ускладнене через те, що в праві різних держав існують нормативно–правові визначення які суттєво відрізняються за змістом. Науковці та практики, виходячи з внутрішнього законодавства держав, виділяють наступні особливості, що важливі цій категорії договорів:

– договір міжнародної купівлі–продажу товарів – це угода суб’єктів міжнародного приватного права, що спрямована на встановлення, зміну та припинення прав та обов’язків у сфері міжнародної купівлі–продажу товарів;

– комерційний характер дій суб’єктів міжнародного приватного права у сфері міжнародної купівлі–продажу товарів;

– комерційні підприємства суб'єктів договірних відносин із міжнародної купівлі–продажу товарів на момент укладення договору знаходяться в різних державах.

Правова регламентація відносин, що виникають стосовно укладення, зміни та розірвання цієї категорії договорів здебільшого відбувається в міжнародно–правових актах. Найважливішими серед них є «Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі–продажу товарів» , прийнята в 1980 р. у Відні та «Конвенція ООН про позовну давність у міжнародній купівлі–продажу товарів» , прийнята в 1974 р. у Нью–Йорку. Україна є учасницею цих Конвенцій.

Віденська конвенція ООН від 1980 р. становить сукупність міжнародно–правових норм, головною метою яких є створення єдиного правового режиму угод міжнародної купівлі–продажу товарів. Вона має універсальний характер, тому що вона охоплює принципи й інститути, властиві різним правових системам, а також принципи рівності й взаємної вигоди.

Договорами міжнародної купівлі–продажу товарів згідно за цією Конвенцією є «договори купівлі–продажу, які укладають контрагенти, комерційні підприємства яких перебувають у різних державах». До того ж Конвенція встановлює, що, якщо держава має кілька комерційних підприємств, то положення Конвенції застосовуються до комерційного підприємства, з яким договір має найтісніший зв'язок.

Положення Конвенції обов'язкові для фізичних і юридичних осіб, що перебувають під юрисдикцією держави–учасника Конвенції, тільки якщо інша зі сторін за укладеним договором міжнародної купівлі–продажу також перебуває під юрисдикцією Конвенції.

Норми Конвенції мають також диспозитивний характер, зокрема:

– сторони можуть виключити застосування положень Конвенції повністю або відступати від них (ст. 6 Конвенції).

– держава під час приєднання до Конвенції може зробити застереження стосовно того, що для нього не буде юридично обов'язковою або ч. II

«Укладання договору», або ч. III «Купівля–продаж товарів» (так, приєднуючись до Конвенції у 1989 р. УРСР зробила заяву про обов'язковість письмової форми для цієї категорії договорів);

Регулюючи процедуру укладення договорів міжнародної купівлі–продажу товарів, а також права та обов'язки сторін, які зазначені у контракті, Конвенція не застосовується щодо продажу товарів для особистого користування, з аукціону, під час виконавчого провадження, фондкових і забезпечувальних паперів, акцій, оборотних документів та грошей, суден водного й повітряного транспорту, суден на повітряній подушці, електроенергії (ст. 2). Крім того, вона не охоплює питань дійсності самого договору, його положень чи будь–якого звичаю та наслідків, які може мати договір щодо права власності на проданий товар (ст. 4).

Іншим міжнародним документом у сфері міжнародної купівлі–продажу є Нью–Йоркська Конвенція ООН про позовну давність у міжнародній купівлі–продажі товарів від 1974 р. У 1980 р. був прийнятий Протокол про зміну її положень із метою приведення їх у відповідність із нормами Віденської конвенції про міжнародну купівлю–продаж товарів.

Згідно з положеннями цієї Конвенції, строк позовної давності тлумачиться як період часу, після закінчення якого вимоги покупця та продавця один до одного, що встановлені з договором міжнародної купівлі–продажу товарів або пов'язані з його порушенням, припиненням або недійсністю, не можуть бути задоволені. Конвенція встановлює єдиний строк позовної давності – 4 роки.

Питання правової регламентації відносин, що виникають із договорів міжнародної купівлі – продажу товарів, вирішуються також в інших міжнародних договорах(наприклад Конвенціях УНІДРУА 1988 р. «Про міжнародний фінансовий лізинг» , Конвенція УНІДРУА «Про міжнародний факторинг». Україна також приймає участь у цих конвенціях.

Міжнародні звичаї виконують важливу функцію в міжнародній торгівлі та торговельному мореплаванні. Зміст великої кількості зовнішньоторговельних

угод визначається міжнародними торговельними звичаями. Наприклад, під час морського перевезення вантажів широке розповсюдження отримали звичаї торгового порту, які застосовуються у разі навантаження та розвантаження суден. На торговельні звичаї посиляється й зовнішньоторговельний арбітраж у процесі розгляду господарських спорів.

Відповідно до доктринальних позицій більшості країн світу міжнародний звичай (зокрема й міжнародний торгівельний звичай) є джерелом сучасного міжнародного приватного права. Головними системоутворюючими ознаками міжнародного торговельного звичаю є такі:

- тривалість існування;
- систематичне однакове застосування;
- визначеність;
- відповідність імперативним приписам публічного порядку.

У більшості країн світу звичай (зокрема міжнародний торговельний звичай) використовується як норма, що доповнює закон.

Відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, міжнародний звичай є доказом загальної практики, визнаної як правову норму. Міжнародні звичаї (міжнародні торговельні звичаї) можуть мати правовий та не правовий характер (узвичаєння). Правовий характер вони мають у разі, коли вони санкціоновані відповідним компетентним органом держави. Для застосування звичаю необхідне виконання двох основних умов: по–перше, наявність волі сторін, що означає обов’язковість звичаю у разі, коли сторони включили його в текст договору за принципом автономії волі; по–друге, використання звичаю правозастосовними органами незалежно від волі сторін у випадку, коли його визнають як правову норму. Це правило може бути встановленим загальними нормами законодавства держави або судовою практикою.

Складність використання міжнародних торговельних звичаїв та узвичаєнь у певних правовідносинах зумовлена тим, що вони не завжди збігаються за змістом у законодавствах різних держав. Із метою подолання виникаючих у зв’язку із цим проблем, здійснюється узагальнення подібних правил, їхня

класифікація і тлумачення. Особливу функцію в розробці стандартів, ділових звичаїв й інших уніфікованих правил в галузі зовнішньої торгівлі виконує діяльність міжнародних організацій, таких як Міжнародна торговельна палата (МТП), Європейська економічна комісія ООН, Комісія ООН по праву міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), Міжнародний інститут уніфікації приватного права (УНІДРУА), Міжнародна морська організація (ММО).

Серед найважливіших актів, прийнятих цими міжнародними організаціями в галузі регулювання зовнішньоторговельних відносин, варто виділити Принципи міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА), розроблені Міжнародним інститутом уніфікації приватного права в 1994 р.

2. Одним із найважливіших актів Міжнародної торговельної палати, що забезпечують водночас однакове розуміння й застосування основних принципів міжнародних торговельних відносин, є Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати (ІНКОТЕРМС). Зазначені правила для правовідносин із суб'єктами господарювання – резидентами України діють в редакції 1990, 2000 та 2010 рр. Їхньою особливістю є те, що всі зазначені редакції мають однакову юридичну силу, а сторони можуть регулювати свої правовідносини, посилаючись на будь-яку із зазначених редакцій .

Під «термінами», тлумачення яких надається в Інкотермс, розуміються окремі типи договорів міжнародної купівлі–продажу, засновані на певному(1) розподілі прав та обов'язків сторін щодо:

– перевезення товарів, включаючи розподіл додаткових витрат, що можуть виникнути під час перевезень;

– здійснення «митних формальностей», включаючи сплату митних зборів та інших обов'язкових платежів й адміністративних процедур, пов'язаних с проходженням товару через митницю; а також (2) визначенні моменту переходу ризиків з продавця на покупця у випадку загибелі або пошкодження товарів.

Інкотермс поширюються виключно на вищезначені аспекти відносин між продавцями та покупцями в рамках договору купівлі–продажу, та не розв’язує проблем, пов’язаних із визначенням моменту переходу права власності на товар, наслідки порушень базисних та інших умов договору, а також не встановлює підстави звільнення від відповідальності за певних обставин. Ці питання повинні вирішуватися іншими умовами договору купівлі–продажу та застосовним законодавством.

У редакції правил Інкотермс 2010 скоротилася загальна кількість термінів з 13 до 11, в той же час введено два нові терміни на заміну старому: DAT (Delivered at Terminal, “Поставка на терміналі”) і DAP (Delivered at Place, “Поставка в пункті”) замість старих термінів DAF, DES, DEQ, DDU.

Терміни поділені залежно від умов поставки на чотири групи (Е терміни, F терміни, С терміни та D терміни):

– група Е – зобов’язання продавця мінімальні й обмежуються наданням товару в розпорядження покупця;

– група F – зобов’язання продавця обмежуються тільки відправленням товару, а основне перевезення їм не оплачується;

– група С – продавець організує й оплачує перевезення без прийняття на себе пов’язаних з ним ризиків;

– група D – витрати й ризики продавця максимальні, тому що він зобов’язаний надати товари у розпорядження покупця у оговореному місці призначення (забезпечити їх прибуття).

Редакцією Інкотермс 2010 терміни розподілено на дві основні категорії залежно від виду транспорту, що застосовується для перевезення товару:

1) перша категорія включає 7 термінів, що використовуються при перевезенні будь-яким видом або видами транспорту (EXW, FCA, CPT, CIP, DAT, DAP, DDP);

2) друга категорія включає 4 терміни, що використовуються при перевезенні морським і внутрішнім водним транспортом (FAS, FOB, CFR, CIF).

"E"– термін представлено тільки одним типом договору (FXW – Франко завод). Термін «франко–завод» означає, що продавець вважається таким, що виконав свої зобов'язання щодо поставки, в момент, коли він надав товар у розпорядження покупця на площах свого підприємства чи в іншому названому місці (наприклад, на заводі, фабриці, складі і т. ін.), без здійснення митного очищення товару для експорту та завантаження його на будь–який приймаючий транспортний засіб. Таким чином, цей термін покладає мінімальні обов'язки на продавця, а покупець несе всі витрати і ризики у зв'язку з перевезенням товару з площ продавця до місця призначення. Однак, якщо сторони бажають покласти на продавця обов'язки щодо завантаження товару в місці відправлення та всі ризики й витрати такого вантаження, це має бути чітко обумовлено шляхом включення відповідного застереження до договору купівлі–продажу. Цей термін не слід застосовувати, коли покупець не в змозі виконати експортні формальності, прямо чи посередньо.

"F"– терміни охоплюють 3 типи договорів: FCA – Франко перевізник; FAS – Франко вздовж борта судна; FOB – Франко борт). За даними типами договорів від продавця вимагається доставка товару для перевезення відповідно до вказівок покупця та надання його у розпорядження перевізнику. Надання товару у розпорядження перевізника тлумачиться по–різному залежно від виду транспорту (залізничного, морського тощо) та способу перевезень (прямого чи мультимедійного).

Термін «франко–перевізник» означає, що продавець здійснює поставку товару, який пройшов митне очищення для експорту, шляхом передання призначеному покупцем перевізнику у названому місці. Слід зазначити, що вибір місця поставки впливає на зобов'язання щодо завантаження й розвантаження товару у такому місці. Якщо поставка здійснюється на площах продавця, продавець відповідає за завантаження. Якщо ж поставка здійснюється в іншому місці, продавець не несе відповідальності за розвантаження товару. Цей термін може бути застосований незалежно від виду транспорту, включаючи змішані (мультимодальні) перевезення.

Під словом «перевізник» розуміється будь-яка особа, що на підставі договору перевезення зобов'язується здійснити або забезпечити здійснення перевезення товару залізницею, автомобільним, повітряним, морським, внутрішнім водним транспортом або комбінацією цих видів транспорту. Якщо покупець призначає іншу особу, ніж перевізник, прийняти товар для перевезення, то продавець вважається таким, що виконав свої обов'язки щодо поставки товару з моменту його передання такій особі.

Термін «франко вздовж борту судна» означає, що поставка є здійсненою продавцем, коли товар розміщений біля борту судна у названому порту відвантаження. Це означає, що з цього моменту усі витрати й ризики втрати чи пошкодження товару повинен нести покупець. Термін FAS зобов'язує продавця здійснити митне очищення товару для експорту. Проте, якщо сторони бажають, щоб покупець узяв на себе обов'язки з експортного очищення товару, сторони повинні включити чітке застереження про це у договір купівлі-продажу. Цей термін може застосовуватися тільки у випадках перевезення товару морським або внутрішнім водним транспортом.

Термін «франко-борт» означає, що поставка є здійсненою продавцем, коли товар доставлено до борту судна в названому порту відвантаження. Це означає, що з цього моменту усі витрати й ризики втрати чи пошкодження товару повинен нести покупець. Термін FOB зобов'язує продавця здійснити митне очищення товару для експорту. Цей термін може застосовуватися тільки у випадках перевезення товару морським або внутрішнім водним транспортом.

"С"-терміни охоплюють 4 типи договорів: CFR – Вартість і фрахт; CIF – Вартість страхування та фрахт; CPT – Фрахт/перевезення оплачено до (назва місця призначення); CIP – Фрахт/перевезення та страхування оплачено до (назва місця призначення). Ці терміни вимагають від продавця укласти договір перевезення на звичайних умовах за свій власний рахунок. За умовами цієї групи термінів моментом переходу ризиків з продавця на покупця є здача товару у розпорядження перевізника. Саме на продавця покладено обов'язок застрахувати товар і нести пов'язані із цим витрати.

Термін «вартість і фрахт» означає, що поставка є здійсненою продавцем, коли товар доставлено до борта судна в порту відвантаження. Продавець зобов'язаний понести витрати та оплатити фрахт, необхідні для доставки товару до названого порту призначення, ПРОТЕ, ризик втрати чи пошкодження товару, а також будь-які додаткові витрати, спричинені подіями, що виникають після здійснення доставки до борта судна, переходять з продавця на покупця. Термін CFR зобов'язує продавця здійснити митне очищення товару для експорту.

Цей термін може застосовуватися тільки у випадках перевезення товару морським або внутрішнім водним транспортом.

Термін «вартість, страхування та фрахт» означає, що поставка є здійсненою продавцем, коли товар доставлено до борта судна в порту відвантаження. Продавець зобов'язаний понести витрати та оплатити фрахт, необхідні для доставки товару до названого порту призначення, ПРОТЕ, ризик втрати чи пошкодження товару, а також будь-які додаткові витрати, спричинені подіями, що виникають після здійснення доставки до борта судна, переходять з продавця на покупця. Однак за умовами терміна CIF на продавця покладається також обов'язок забезпечення морського страхування на користь покупця проти ризику втрати чи пошкодження товару під час перевезення. Отже, продавець зобов'язаний укласти договір страхування та сплатити страхові внески. Покупець повинен мати на увазі, що за умовами терміна CIF від продавця вимагається забезпечення страхування лише з мінімальним покриттям. У випадку, якщо покупець бажає мати страхування з більшим покриттям, він повинен або прямо та недвозначно домовитися про це з продавцем, або самостійно вжити заходів до забезпечення додаткового страхування. Термін CIF зобов'язує продавця здійснити митне очищення товару для експорту.

Цей термін може застосовуватися тільки у випадках перевезення товару морським або внутрішнім водним транспортом.

Термін «фрахт/перевезення оплачено до...» означає, що продавець здійснює поставку товару шляхом його передання перевізнику, призначеному ним самим. Додатково до цього, продавець зобов'язаний оплатити витрати перевезення товару до названого місця призначення. Це означає, що покупець приймає на себе всі ризики та будь-які інші витрати, що можуть виникнути після здійснення поставки товару у вищезазначений спосіб.

Під словом «перевізник» розуміється будь-яка особа, що на підставі договору перевезення зобов'язується здійснити або забезпечити здійснення перевезення товару залізницею, автомобільним, повітряним, морським, внутрішнім водним транспортом або комбінацією цих видів транспорту. У випадку здійснення перевезення в узгоджений пункт призначення декількома перевізниками, перехід ризику відбувається в момент передачі товару першому з них. Термін СРТ зобов'язує продавця здійснити митне очищення товару для експорту.

Цей термін може застосовуватися незалежно від виду транспорту, включаючи мультимодальні (змішані) перевезення.

Термін «фрахт/перевезення та страхування оплачено до...» означає, що продавець здійснює поставку товару шляхом його передання перевізнику, призначеному ним самим. Додатково до цього продавець зобов'язаний оплатити витрати перевезення товару до названого місця призначення. Це означає, що покупець приймає на себе всі ризики та будь-які додаткові витрати, що можуть виникнути після здійснення поставки у вищезазначений спосіб. Однак за умовами терміна СІР на продавця покладається також обов'язок забезпечення страхування на користь покупця проти ризику втрати чи пошкодження товару під час перевезення. Отже, продавець зобов'язаний укласти договір страхування та сплатити страхові внески.

Почупець повинен мати на увазі, що за умовами терміна СІР від продавця вимагається забезпечення страхування лише з мінімальним покриттям. У випадку, якщо покупець бажає мати страхування з більшим покриттям, він

повинен або прямо та недвозначно домовитися про це з продавцем, або самостійно вжити заходів до забезпечення додаткового страхування.

Під словом «перевізник» розуміється будь-яка особа, що на підставі договору перевезення зобов'язується здійснити або забезпечити здійснення перевезення товару залізницею, автомобільним, повітряним, морським, внутрішнім водним транспортом або комбінацією цих видів транспорту. У випадку здійснення перевезення в узгоджений пункт призначення декількома перевізниками, перехід ризику відбувається в момент передачі товару у відання першого з них. Термін СІР зобов'язує продавця здійснити митне очищення товару для експорту.

Цей термін може застосовуватися незалежно від виду транспорту, включаючи мультимодальні (змішані) перевезення.

"D"– терміни охоплюють 3 типи договорів: DDP – поставка зі сплатою мита; DAP – поставка до пункту; DAT – поставка до терміналу. У цю групу термінів об'єднані найбільш обтяжливі умови для продавця, оскільки саме він є відповідальним за прибуття товару в узгоджене місце (пункт призначення) та надання такого товару у розпорядження покупця (товар поступає у розпорядження покупця, коли він отримує доступ до нього). За цією групою термінів саме продавець зобов'язаний нести всі ризики й витрати щодо доставки товару до місця призначення (пункту).

Термін «поставка зі сплатою мита» (DDP) означає, що продавець здійснює поставку покупцю товару, який пройшов митне очищення для імпорту, без розвантаження з будь-якого прибулого транспортного засобу в названому місці призначення. Продавець несе всі витрати та ризики, пов'язані з доставкою товару до цього місця, включаючи (у відповідних випадках) будь-які «мита» (під словом «мити» тут розуміється відповідальність за виконання та ризику виконання дій з проходження митних процедур, а також оплата витрат митного очищення, податків, митних і інших зборів) на імпорт до країни призначення.

Термін DDP передбачає максимальний обсяг обов'язків продавця. Цей термін не повинен застосовуватися, якщо продавець прямо чи побічно не в змозі одержати імпорتنу ліцензію. Проте, якщо сторони бажають виключити із зобов'язань продавця сплату деяких витрат, що підлягають сплаті при імпорті товару (таких, як податок на додану вартість – ПДВ), це повинно бути чітко визначене у відповідному застереженні в договорі купівлі–продажу. Цей термін може застосовуватися незалежно від використовуваного виду транспорту.

Нові терміни – DAP (поставка до пункту) і DAT (поставка до терміналу) можуть застосовуватися незалежно від виду транспорту. Обидва нові терміни передбачають, що поставка товарів здійснюється до названого пункту призначення або до терміналу (DAT) чи до будь–якого іншого названого місця (DAP). Згідно з умовами цих термінів більшість витрат та ризиків щодо товару, пов'язані з транспортуванням товару до названого місця призначення, покладаються на продавця (крім здійснення митного оформлення при імпорті товару та його страхування).

Термін «поставка до терміналу» (DAT) передбачає надання товару у розпорядження покупця нерозвантаженим. DAT може застосовуватися для мультимодальних перевезень.

Термін «поставка до пункту (DAP) передбачає, що товар надається покупцю вже готовим для розвантаження (перевантаження під митним контролем).

Сторони мають право самостійно модифікувати норми Правил Інкотермс. Однак продавець та покупець, погодившись на відповідні договірні умови (наприклад – FOB), не може виконати свої зобов'язання щодо поставки товару з використанням будь–якого виду транспорту (за умовами цього терміну для перевезень може бути використаний тільки водний транспорт).

3. Залежно від різновидів транспорту виділяють такі перевезення: водні, залізничні, автомобільні, авіаційні. Залежно від періодичності транспортних операцій – регулярні перевезення (лінійні) та нерегулярні. Із урахуванням завершення перевезення на території країни–сусіда чи ні – перевезення сусідні,

транзитні та прохідні (кільцеві). Є також інші підстави для класифікації перевезень.

На сьогодні основним джерелом правового регулювання міжнародних перевезень пасажирів та їхнього багажу, вантажів є міжнародні угоди. Багато з них охоплюють усі або декілька різновидів транспорту наприклад Конвенція ООН про міжнародні змішані перевезення вантажів від 24 травня 1980 р.

Характеристика найважливіших міжнародних конвенцій буде подана у відповідних розділах цієї глави.

Крім міжнародних угод, в процесі регулювання міжнародних перевезень велике значення мають внутрішньодержавні акти. В Україні це Цивільний кодекс, Повітряний кодекс, Кодекс торговельного мореплавства, Закон України «Про залізничний транспорт», Закон України «Про автомобільний транспорт».

Практика міжнародних перевезень визначила найпоширеніші колізійні прив'язки, серед них закон місця відправлення товару, закон місця нанесення шкоди, особистий закон перевізника та інші.

Правова регламентація міжнародних перевезень тісно пов'язана з діяльністю міжнародних організацій.

Міжнародні транспортні організації виникли наприкінці XIX ст. Вони розробляють проекти конвенцій, уніфікованих правил та технічних регламентів. Для розгляду та прийняття конвенцій міжнародні організації скликають дипломатичні або інші конференції.

Міжнародні транспортні організації створюються за різновидами транспорту. Найбільшу групу складають організації в області водного транспорту (їх нараховується близько 100). Серед міжурядових організацій найбільш авторитетною є Міжнародна морська організація (ІМО), створена в 1949 р. Одне з її основних завдань – заохочення ліквідації дискримінаційних заходів та зайвих обмежень зі сторони урядів, які стосуються міжнародного торговельного судноплавства. Вони розробляють проекти конвенцій, уніфікованих правил та технічних регламентів.

Міжнародні організації залізничного транспорту мають статус неурядових організацій. Більшість із них є регіональними та займаються вузьким колом проблем. У 1950 р. був створений Європейський союз із залізничного перевезення. Головна мета Союзу – представництво й захист у міжнародних організаціях інтересів європейських залізничних адміністрацій у взаємовідносинах із іншими міжнародними транспортними та економічними адміністраціями, які пов'язані з перевезеннями у міжнародному сполученні вантажів та пасажирів, а також організацію та здійснення міжнародних залізничних перевезень у межах транспортної мережі країн – членів Союзу.

Серед міжнародних організацій повітряного транспорту найбільш авторитетною є Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО) . Вона створена як спеціалізована установа ООН. Одне з завдань ІКАО – унеможливлення економічних втрат, які виникли внаслідок нерозумної конкуренції.

На сьогодні функціонують міжнародні організації автомобільного транспорту та автодоріг. У 1948 р. створена Міжнародна автодорожня федерація, у 1957 р. – Міжнародний союз водіїв вантажівок далекого слідування і відповідних транспортних засобів. Ці організації займаються уніфікацією транспортної документації, правил дорожнього руху, стандартизацією систем стягнення за порушення правил перевезення вантажів, пасажирів та їхнього багажу.

Із міжнародних організацій з річкового сполучення найактивнішою є Дунайська комісія. Вона вивчає та вирішує питання, які стосуються юридичних аспектів судноплавства на внутрішніх водних шляхах міжнародного значення; підготовляє необхідні правила відносно комерційних питань плавання по Дунаю; розробляє норми митного, санітарного, фітосанітарного нагляду; складає проекти угод щодо спрощення правил перевезення вантажів та пасажирів.

Порядок та умови здійснення міждержавних перевезень вантажів, встановлюються транспортними кодексами чи статутами або міжнародними

договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, я числі яких:

– Конвенція про полегшення міжнародного морського судноплавства від 5 квітня 1965 р., прийняту Україною з поправками 1975 р. до неї, та з поправками 1969, 1977, 1986, 1990 р. до її додатків (Постанова КМУ від 21 вересня 1993 р. № 775 «Про прийняття Україною Конвенції про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 р.»);

– Конвенція ООН щодо морського перевезення вантажів від 1 січня 1978 р., яка є чинною для України;

– Конвенція для Уніфікації деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 28 травня 1999 р., яка є чинною для України;

– Конвенція про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) від 9 травня 1980 р., яка для України діє на підставі ЗУ «Про приєднання України до Конвенції про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ)» від 5 червня 2003 р. із застереженнями;

– Угода про міжнародне залізничне вантажне сповіщення (УМВС) діє з 1 листопада 1951 р. (нова редакція з 01.01. 1998 р.), є чинною для України ;

– Європейська Угода про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ) від 30 березня 1957 р., є чинною для України на підставі ЗУ «Про приєднання України до Європейської Угоди про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів» від 2 березня 2000 р.;

– Конвенція про обмеження відповідальності власників суден внутрішнього плавання 1973 р., є чинною для України ;

– Європейська угода про міжнародне перевезення небезпечних вантажів внутрішніми водними шляхами 2000 р., є чинною для України ;

– Угода про міжнародне пряме змішане залізнично–водне вантажне сполучення 1959 р., є чинною для України як правонаступниці СРСР (для СРСР набула чинності 2 серпня 1960 р.);

– Європейська угода про найважливіші лінії міжнародних комбінованих перевезень та відповідні об'єкти 1991 р., є чинною для України ;

– Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення пасажирів та вантажу 1973 р., є чинною для України ;

– інші міжнародні угоди, у тому числі двосторонні урядові договори про міжнародне автомобільне сполучення, про міжнародне повітряне сполучення ті ін.

У ряді випадків Україна є правонаступницею за договорами, укладеними СРСР, проте більшість таких договорів вона уклала вже в період своєї незалежності.

Морський транспорт

Морський транспорт є основним засобом перевезення зовнішньоторгових вантажів, що пов'язано з його відносною дешевизною. На морському транспорті сформувалися два різновиди його експлуатації: трампове судноплавство(за якого робота вантажних суден не пов'язана з певними постійними районами плавання, портами навантаження і розвантаження, не обмежена певними видами вантажів, а ціна перевезення встановлюється за згодою сторін) та лінійне судноплавство(така форма регулювання судноплавства, яка обслуговує напрямки перевезень із стабільними пасажиро– та вантажопотоками і передбачає організацію руху закріплених за лінією суден за розкладом з оплатою за тарифом). Особливістю лінії є постійний оборот суден на підставі існуючого розкладу.

Міжнародні морські перевезення здійснюються за договором морського чартеру або на підставі коносаментів.

Чартер є документом, який посвідчує наявність і зміст договору фрахтування, укладеного між фрахтовиком або фрахтувальником, і розрахований на перевезення великих партій вантажів, насамперед масових. Під час перевезень за чартером надається все судно, частина або певне його приміщення.

У залежності від умов перевезення різних видів вантажів застосовуються певні форми стандартних чартерів. Зазвичай у міжнародному торговому

мореплавстві використовуються типові форми чартерів, які розроблені, ухвалені або рекомендовані міжнародними морськими організаціями або національними палатами судноплавства. Майже всі чартери складаються з основної (стандартної) частини та адендумів. В останніх закріплюються особливі умови фрахтування суден та перевезення вантажів. Усі чартери мають різні застереження. Положення чартерів є диспозитивними, що дає можливість сторонам змінювати їх на свій розсуд.

Коносамент – документ, який видається перевізником власнику відправленого морем вантажу як посвідчення факту прийняття його до перевезення і зобов'язання передати в порту призначення вантажоотримувачу. Коносамент може бути підписаний особою, яка наділена відповідними повноваженнями від імені перевізника.

За критерієм визначення особи, яка має право вимагати видачі вантажу, коносаменти бувають іменними, ордерними та на пред'явника.

Коносамент є:

- офіційною квитанцією судовласника (перевізника), що підтверджує факт прийому вантажу з метою відправки;
- меморандумом договору перевезення, який докладно повторює умови договору;
- товаророзпорядчим документом на вантаж (товар), який дозволяє покупцю розпорядитись ним шляхом передаточного надпису й надання коносаменту.

Міжнародне регулювання коносаменту закріплено в Міжнародній конвенції про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 р. Конвенції ООН про морські перевезення вантажів 1978 р. і в національних законодавчих актах. Згідно зі ст. 138 Кодексу торговельного мореплавства України (КТМ України) коносамент повинен містити такі реквізити: найменування судна; найменування перевізника; місце приймання або навантаження вантажу; найменування відправника; місце призначення вантажу; найменування одержувача вантажу; найменування вантажу, його маркування, кількість місць або кількість та/або

міра; фрахт та інші належні перевізнику платежі; час і місце видачі коносаменту; кількість складених примірників коносаменту; підпис капітана чи іншого представника перевізника. За згодою сторін в коносамент можуть бути внесені інші умови та застереження.

Міжнародне перевезення вантажів морем здійснюється на підставі договору. За договором міжнародного морського перевезення вантажів перевізник зобов'язується доставити вантаж, який йому передав або передасть відправник, в порт призначення і видати його особі, уповноваженій на отримання вантажу, а відправник або фрахтувальник зобов'язується сплатити встановлену плату (фрахт).

Договір морського перевезення вантажів може бути укладеним:

- 1) за умови надання для морського перевезення вантажу всього судна, його частини або певних судових приміщень (чартер);
- 2) без такої умови.

Сторонами такого договору є перевізник та фрахтувальник.

Положення Конвенції ООН щодо морського перевезення вантажів мають імперативний характер і застосовуються незалежно від національної належності судна, перевізника, фактичного перевізника, вантажовідправника, вантажоотримувача або будь-якої зацікавленої особи.

Найдетальніше угода регулює питання відповідальності перевізника й вантажовідправника. Відповідальність перевізника презюмується, тобто обов'язок доказування зазвичай покладається на перевізника. Відповідальність перевізника за вантаж охоплює період, на протязі якого вантаж знаходиться у віданні перевізника в порту навантаження, під час перевезення і в порту розвантаження. Він відповідальний за збитки, які виникли внаслідок втрати або пошкодження вантажу

Перевізник не несе відповідальності, крім випадків загальної аварії, коли вони виникли внаслідок доцільних заходів щодо спасіння життя або майна на морі.

Для розрахунків використовується розрахункова одиниця «спеціального права запозичення», яка була визначена Міжнародним валютним фондом (МВФ). Отримані суми переводяться в національну валюту держави відповідно до вартості цієї валюти на дату судового рішення або на дату, узгоджену сторонами. Вартість в одиницях «спеціального права запозичення» національної валюти держави – учасника Конвенції, яка є членом МВФ, розраховується відповідно до методу визначення вартості, який застосовується МВФ на належну дату для його власних операцій та розрахунків.

Будь-який позов щодо перевезень за Конвенцією 1978 р. погашається давністю, якщо судовий або арбітражний розгляд не були розпочаті на протязі двох років. Термін позовної давності починається у день, коли перевізник передав вантаж чи його частину, або коли вантаж взагалі не був переданий, – в останній день, коли вантаж мав бути переданий. День початку строку позовної давності не входить до цього строку.

Договір морських перевезень вантажів має бути укладений у письмовій формі. Наявність та зміст такого договору може підтверджуватись чартером, коносаментом або іншими письмовими доказами.

КТМ України визначає юридичне відповідальність перевізника, відправника та фрахтувальника. Розмір відповідальності визначається згідно з правилами, які закріплені чинним законодавством. Ст. 176 КТМ України перелічує такі випадки звільнення перевізника від відповідальності за втрату, нестачу й пошкодження вантажу: наявність форс-мажорних обставин; прихованих недоліків вантажу; дій або упушень відправника або одержувача; дій щодо запобігання забрудненню довкілля тощо.

Міжнародні перевезення морем пасажирів та їхнього багажу регламентується Міжнародною конвенцією про уніфікацію деяких правил про перевезення пасажирів морем 1961 р., Афінською конвенцією про перевезення морем пасажирів та їх багажу 1974 р., Протоколом до цієї конвенції 1976 р. та іншими договорами.

Міжнародні залізничні перевезення

Порівняно з іншими видами транспорту, залізничний транспорт має низку переваг. По–перше, перевезення залізничними дорогами мають відносно низьку собівартість та високу безпеку доставки вантажів. По–друге, залізниця здійснює перевезення на великі відстані за порівняно високої швидкості перевезень. По–третє, він може виконувати масові перевезення пасажирів та вантажів.

Головним договором щодо регулювання залізничних перевезень в Європі є Угода про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) 1980 р., що затвердила Організацію міжнародного залізничного транспорту (зокрема Україна приєдналася до цього договору в 2003 р. із відповідними застереженнями).

Перевезення в прямому міжнародному сполученні регулюються «Єдиними правилами до договору про міжнародне залізничне перевезення пасажирів і багажу (ЦІВ)», що становлять Додаток А до Конвенції; «Єдиними правилами до договору про залізничне перевезення вантажів (ЦІМ)», що становлять Додаток В до Конвенції. Єдині правила ЦІВ і ЦІМ разом із двома додатками є невід’ємною частиною Конвенції.

Особливістю договору перевезення залізничним транспортом є те, що залізниця зобов’язана укласти цей договір із кожною особою. Як угода ЦІМ, так і ЦІВ передбачають детальне та широке регулювання прав та обов’язків за договором перевезення залізничним транспортом. Ця конвенція визначає граничний розмір відповідальності залізних доріг у випадках несхоронності вантажів у розрахункових одиницях МВФ – «спеціальних правах запозичення» (17 СПЗ, або 51 старий золотий франк на 1 кг ваги брутто). Він може бути зменшений сторонами в контракті за умови зниження звичайних ставок оплати за перевезення. Термін для заяви вимог – один рік. Однак у разі навмисного пошкодження вантажу або неправдивих дій залізної дороги термін позовної давності визначений ЦІМ у два роки.

Під час перевезення пасажирів та їхнього вантажу застосовуються правила ЦІВ, які розрізняють особисту шкоду, завдану пасажиру (смерть або

каліцтво), і пошкодження вантажу. У випадку смерті особи або каліцтва залізна дорога несе сувору відповідальність, тільки якщо не доведе, що ці події настали внаслідок нещасного випадку:

- який не пов'язаний із експлуатацією залізничного транспорту та функціонуванням залізної дороги і якого неможливо було уникнути або попередити;

- який повністю або частково викликаний провиною самого пасажира;

- який заподіяний діями третіх осіб, які не можна було попередити або перебороти залізною дорогою.

За пошкодження або втрату зареєстрованого багажу, а також за прострочення у доставці, завдані перевізником, залізна дорога несе відповідальність у всіх випадках, якщо не доведе, що шкода виникла внаслідок однієї із перерахованих нижче причин:

- провини самого пасажира;

- вказівок, наданих пасажиром;

- характеру багажу;

- обставин непереборної сили;

- особливих ризиків, пов'язаних із неналежним або відсутнім пакуванням.

Право висунення вимог до залізної дороги втрачається в тих випадках, якщо особа на протязі трьох місяців не повідомить перевізника про випадки смерті або каліцтва пасажира. У випадку пошкодження, втрати або несвоечасної доставки вантажу, вимоги повинні бути заявлені в такому самому порядку, що і за правилами ЦІМ. КОТІФ передбачені граничні терміни доставки вантажів. Наприклад загальні терміни доставки вантажів складають для вантажів великої швидкості 400 км, а для вантажів малої швидкості – 300 км на добу.

Укладення договору перевезення вантажу, пасажирів та їхнього багажу в рамках цієї конвенції здійснюється на підставі накладної затвердженої форми та квитка, а також плацкарти (проїзного документу) для проїзду у спальному

вагоні та провозу безоплатно 35 кг ручної поклажі. Багаж зверх вказаної ваги перевозиться за наявності багажної квитанції.

Перевізна плата стягується з вантажовласників згідно з внутрішніми тарифами доріг країни відправлення та призначення, а за умови транзитного слідування – у відповідності з узгодженими транзитними тарифами.

Позови до залізних доріг подаються в суд із обов'язковим попереднім поданням претензії перевізнику.

Україна бере також участь в Угоді про міжнародні залізничні сполучення 1951 р. (переглянуте в 1992 р.). Ця угода встановлює пряме залізничне сполучення для перевезення вантажів між залізницями Китаю, КНДР, Монголії, Росії, України та низки інших країн.

Для регулювання міжнародних залізничних перевезень Україна уклала цілу низку двосторонніх договорів. Цими угодами вирішуються питання координації залізничних перевезень та особливості правового регулювання діяльності підприємств, установ та організацій залізничного транспорту. В угодах із країнами СНД констатується збереження чинного порядку здійснення міжнародних перевезень вантажів та пасажирів залізничним транспортом. Вони зберігають існуючі технологічні зв'язки між залізничними дорогами, встановлюють систему відповідальності за порушення технологічних параметрів перевезень.

Міжнародні автомобільні перевезення

На початку ХХ ст. міжнародні автомобільні перевезення регламентувала Конвенція про врегулювання автомобільного руху між країнами, встановлення технічних вимог до автомашин у міжнародному сполученні, прав управління автомобілем, уніфікації сигналів на автошляхах (Париж, 1926 р.). Поширення міжнародних автомобільних перевезень призвело до розробки Конвенції про дорожній рух та до Протоколу про дорожні знаки й сигнали (Женева, 19 вересня 1949 р.) До них приєдналися майже 150 держав, зокрема колишній

СРСР був їх учасником з 1959 р., а Україна як правонаступниця продовжує брати участь у цих конвенціях.

Умови договору міжнародного автомобільного перевезення вантажів між європейськими державами визначає Конвенція про договір міжнародного перевезення вантажів, підписана у Женеві 19 травня 1956 р. (КДПВ) .

Конвенція про договір міжнародного перевезення вантажів була прийнята з метою уніфікації умов, що регулюють міжнародне перевезення вантажів автотранспортом, зокрема щодо документів, які застосовують для перевезення, а також відповідальності перевізника. Ця конвенція застосовується, по–перше, до перевезень автомобілями, автомобілями–тягачами, причепами, напівпричепами тощо. По–друге, до будь–якого платного договору перевезення вантажів, коли місце прийняття вантажу до перевезення та місце доставки вантажу знаходяться у різних державах, з яких хоч би одна є учасницею Конвенції. По–третє, до перевезень вантажів між державами, коли частину шляху проходить морем, залізницею, внутрішніми водно–повітряними шляхами. Якщо втрата чи пошкодження або прострочення доставки мали місце під час перевезення іншими видами транспорту й не були викликані дією або бездіяльністю автоперевізника, його відповідальність регулюють норми зазначеної Конвенції тільки у разі відсутності іншого відповідного міжнародного договору.

Здійснення автомобільних перевезень оплачується за тарифом із розрахунку за перевезення однієї тони вантажу залежно від відстані. Передбачено також надбавки, знижки та штрафи відповідно до встановленої плати (тарифу).

Згідно з Конвенцією для здійснення автотранспортного перевезення укладається єдиний договір навіть у випадку його реалізації кількома перевізниками. Перевізники мають укласти додаткові угоди між собою, однак умови цих додаткових угод не повинні відхилятися від положень єдиного договору та зазначеної Конвенції. В протилежному випадку вони вважатимуться недійсними.

Кожен із перевізників відповідає за здійснення усієї операції перевезення. Другий і наступні перевізники стають сторонами у договорі перевезення на умовах, зазначених у відвантажувальній накладній. У цьому разі позов у зв'язку зі втратою, пошкодженням чи затриманням доставки вантажу може бути пред'явлений тільки до першого перевізника, останнього, або до того, який здійснював контроль над вантажем, коли сталася його втрата, пошкодження чи затримання у доставці. Можна пред'явити позов одночасно до кількох перевізників. Відповідальність, згідно з вимогами Конвенції, ґрунтується на принципі вини. У разі неможливості встановити винну особу збитки відшкодовують усі перевізники пропорційно. Якщо один з перевізників є неплатоспроможним, його частку повинні сплатити інші перевізники.

Конвенція передбачає, що договір перевезення вантажу автотранспортом підтверджується накладною на перевезення вантажу, яка засвідчує прийняття вантажу перевізником. Відсутність накладної чи її дефект не повинні впливати на дійсність договору.

До автотранспортної накладної відправник додає всі необхідні документи. Наприклад, пакувальні листи, відвантажувальні специфікації, сертифікати якості, інші документи, необхідні для проходження товаром митного контролю.

Відповідно до норм Конвенції перевізник відповідає, якщо вантаж втрачено повністю або частково чи заподіяно шкоду в період із моменту прийняття вантажу до перевезення і до моменту його доставки, а також унаслідок затримання доставки. Перевізник завжди відповідає у таких випадках: втрата, пошкодження чи затримання в доставці викликані несправністю транспортного засобу; мала місце неправомірна поведінка чи недбалість особи, у якої транспортний засіб було орендовано, або службовців транспортної організації.

Перевізник звільняється від відповідальності, якщо доведе, що втрата, збитки чи затримання доставки вантажу виникли унаслідок:

– неправомірних дій чи недбалості позивача;

– вказівок позивача, які не пов'язані з неправомірними діями чи недбалістю перевізника;

– недоліків вантажу, що зумовлені його специфічними властивостями;

– настання обставин, яких перевізник не міг уникнути, і наслідків, яких він не міг відвернути.

У цьому випадку перевізник має довести розсудливість своїх дій та неможливість уникнення шкоди. Про втрату чи пошкодження вантажу одержувач повинен повідомити перевізника. Факт приймання вантажу є доказом того, що вантажоодержувач отримав вантаж у стані, описаному в накладній. Якщо у накладній не зазначено умов, який стан повинен мати вантаж під час його отримання перевізником, то зазвичай презюмується його належний стан, а також непошкодженість упаковки, відповідність маркування й номерів вантажу відомостям, вказаним у накладній.

Компенсація перевізником збитків, завданих повною чи частковою втратою вантажу, обмежена максимальним розміром. За незбереження вантажу максимальна відповідальність перевізника сягає 25 золотих франків за 1 кг ваги бруто (ст. 23 КДПВ). Крім того, перевізник повністю відшкодовує витрати, пов'язані з перевезенням, мито тощо.

Конвенція регламентує перелік спеціальних ризиків, які звільняють перевізника від відповідальності. Наприклад використання відкритих (без брезентового покриття) вантажних машин, якщо це було узгоджено у накладній.

Держави–учасниці зазначеної Женевської КДПВ, у 1978 р. уклали Протокол до цієї Конвенції. У ньому по–іншому трактується розмір відповідальності, зазначений у згаданій ст. 23 КДПВ. Встановлено, що розмір відповідальності не може перевищувати 8,33 розрахункових одиниці за 1 кг відсутньої ваги бруто. Ця стаття доповнена нормами, у яких роз'яснено поняття та застосування розрахункової одиниці. Нею вважають одиницю спеціальних прав запозичення, яка визначається Міжнародним валютним фондом. Зазначений розмір розрахункової одиниці перераховують у

національну валюту держави, суд якої розглядає справу на підставі вартості цієї валюти у день винесення рішення або у день, визначений домовленістю сторін. Виражена в одиницях спеціальних прав запозичення, вартість національної валюти держави, що є членом МВФ, обчислюється у відповідності з методом оцінки, який використовує МВФ для своїх операцій та угод на час їхнього вчинення. Якщо держава не є учасницею цієї організації, для обчислення застосовують метод, встановлений державою, у якій воно відбувається.

Серед міжнародних договорів є такі, що регулюють перевезення специфічних вантажів, або таких, що вимагають спеціальних застережних заходів й особливих умов під час транспортування. Такими є, наприклад, Європейська конвенція про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів від 1957 р., яка набула чинності 29 січня 1968 р. (її учасницями є близько 20 країн); Угода про міжнародні перевезення харчових продуктів, що швидко псуються, і про спеціальні транспортні засоби, призначені для цих перевезень 1970 р., яка набула чинності 21 листопада 1976 р. (до дії Угоди приєдналися Франція, Іспанія, ФРН, колишній СРСР та деякі інші держави).

Європейська угода про роботу екіпажів транспортних засобів, що виконують міжнародні автомобільні перевезення, яка укладена 1 липня 1970 р. Зазначається, що під час будь-якого міжнародного автомобільного перевезення, до якого застосовується ця Угода, підприємство і члени екіпажу мають дотримуватися вимог щодо тривалості відпочинку й керування, а також складу екіпажу, розпоряджень, встановлених національним законодавством у тому районі держави, де член екіпажу здебільшого займається своєю виробничою діяльністю, а також чинними в цьому районі арбітражними рішеннями й колективними договорами. Тривалість відпочинку та керування визначається відповідно до цього законодавства арбітражними рішеннями або колективними договорами.

Особливості міжнародних автоперевезень регулюють міжнародні договори, основний зміст яких спрямований на регламентацію митного проходження вантажів. Зокрема митний режим під час перетину кордонів

європейських держав автотранспортом регулює Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП 1975 р., яка набула чинності 20 березня 1978 р .

Конвенція стосується перевезення вантажів без їхнього проміжного перевантаження у дорожніх транспортних засобах, сполученнях транспортних засобів або контейнерах, з перетинанням одного або декількох кордонів від митниці місця відправлення однієї з договірних сторін до митниці призначення іншої договірної сторони або тієї самої договірної сторони за умови, що визначена частина операції МДП між її початком і закінченням здійснюється автомобільним транспортом.

Згідно зі ст. 4 цієї Конвенції вантажі, перевезені з дотриманням процедури МДП, звільняються від сплати або депозиту ввізних чи вивізних податків і зборів у проміжних митницях. До того ж, вантажі, перевезені з дотриманням процедури МДП у запломбованих дорожніх транспортних засобах, запломбованих сполученнях транспортних засобів або запломбованих контейнерах, зазвичай звільняються від митного огляду на проміжних митницях.

Ця Конвенція є обов'язковою для України як однієї з правонаступниць колишнього Союзу РСР, що було підтверджено у 1994 р. Відповідно до її норм міжнародним документом, який застосовують для автомобільних перевезень вантажів через митні кордони кількох держав без їх перевантаження є Книжка Міжнародного Дорожнього Перевезення (далі – Книжка МДП). Зазначений документ видає Асоціація, яка входить до складу Міжнародного Союзу автомобільного транспорту, а в Україні – уповноважені на це митні органи.

Конвенція про договір міжнародного дорожнього перевезення пасажирів і багажу, укладена в Женеві 1973 р., застосовується до будь-якого договору автомобільного перевезення транспортними засобами пасажирів та (у належних випадках) їхнього багажу, коли в договорі зазначено, що перевезення здійснюється територією принаймні двох держав і, що пункт відправлення або/і пункт призначення розташовані на території однієї з договірних держав.

Застосування Конвенції не залежить від проживання і громадянства сторін, що укладають договір (ст. 1).

Глава 4 Конвенції передбачає відповідальність перевізника за шкоду, заподіяну як особі, так і багажу.

Конвенція про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і багажу укладена 9 жовтня 1997 р. Конвенція поширюється на перевізників сторін, які виконують перевезення пасажирів у міжнародному сполученні автобусами, незалежно від країни їхньої реєстрації, та має для них обов'язкову силу, а також на перевезення пасажирів та їхнього багажу автобусами, якщо в договорі перевезення зазначено, що воно здійснюється територіями не менш ніж двох сторін і пункт відправлення або пункт призначення розташовані на території однієї зі сторін. Конвенція регламентує умови та правила перевезень, відповідальність перевізників, порядок подання претензій та позовів.

Варто відзначити, що з договором пасажирського перевезення завжди поряд інші відносини – перевезення багажу, який зазвичай містить особисті речі пасажирів. Перевезення багажу тісно пов'язане з пасажирським: воно можливе тільки за пред'явлення пасажирського квитка й з урахуванням тих умов, які були передбачені договором перевезення пасажирів. Через це перевезення багажу зазвичай визнається додатковим (акцесорним) договором щодо договору перевезення пасажирів.

Регулярні перевезення здійснюються на підставі дозволу–документа на проїзд, що дозволяє в'їзд/виїзд автотранспортного засобу однієї договірної держави на/з території іншої держави або надає право на проїзд транзитом через територію іноземної договірної держави. Дозволи видаються на підставі встановлених квот. Для нерегулярних перевезень дозвіл не є обов'язковим. У міжнародних договорах можуть передбачатися випадки перевезень, на виконання яких дозвіл не потрібен.

Міжнародні договори можуть містити застереження щодо заборони перевезення між державами, що домовляються, або транзит їх територіями

окремих вантажів, наприклад, зброї, боєприпасів, військового спорядження, вибухових матеріалів та інших небезпечних чи шкідливих речовин.

Договори встановлюють вимоги до перевізних документів та їхньої відповідності загальноприйнятим міжнародним зразкам, а також вимоги до прав водія та реєстраційних документів на автотранспортний засіб. Норми міжнародних договорів можуть визначати порядок здійснення платежів чи умови звільнення від них або відсилати з цих питань до національного законодавства держав.

В угодах може зазначатися, що перевізники та екіпажі транспортних засобів під час перебування на території іншої договірної держави зобов'язані дотримуватися законів і правил, які діють на цій території, зокрема правил перевезень та дорожнього руху. У разі порушення норм національного законодавства чи міжнародних договорів до перевізника застосовують заходи покарання, передбачені договорами.

Міжнародні повітряні перевезення

Міжнародні повітряні перевезення також регулюються багатосторонніми договорами. Серед них Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію від 1944 р., ратифікована Україною 10 серпня 1992 р. Встановивши принцип визнання державного суверенітету, Конвенція декларувала право кожної держави регулювати повітряні перевезення у межах своєї території, комерційну діяльність автотранспортних підприємств та здійснювати юрисдикцію щодо перевезень. Конвенція є основою для національних норм. Чиказька конвенція встановила загальні вимоги до діяльності цивільної авіації під час здійснення міжнародних польотів. Мова йде про принципи та правила польотів, реєстрацію повітряних суден та їхню документацію; розслідування повітряних пригод, порядок встановлення технічних норм.

У 1944 р. створена міжурядова спеціалізована установа – Міжнародна організація цивільної авіації (далі – ІКАО), яка почала функціонувати у 1947 р. Згідно зі ст. 44 Чиказької конвенції та Статуту ІКАО організація сприяє

розвиткові міжнародної цивільної авіації, розробляючи рекомендації та стандарти щодо правил польотів, експлуатації літаків, сприяє безпеці польотів на міжнародних авіалініях.

Однією із основних конвенцій є Конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень (Варшава, 1929 р.) та Гаазький протокол до неї (1955 р.). Конвенція застосовується до будь-якого міжнародного перевезення людей, багажу чи вантажів, що здійснюється за плату за допомогою повітряного судна, а також до безкоштовних перевезень за допомогою повітряного судна, що виконуються підприємством повітряних перевезень (ст. 1). Використовується для перевезень, які здійснюються державою або іншими публічно-правовими юридичними особами. Не застосовується під час перевезення поштової кореспонденції та поштових посилок (ст. 2).

Гл. II «Перевізні документи» (розд. I «Проїзний квиток») містить вимогу видачі під час перевезення пасажирів квитка, в якому зазначено місце відправлення і місце призначення. Якщо вони розташовані на території однієї з договірних сторін, а одна чи декілька передбачених зупинок – на території іншої держави, то повинна бути вказана принаймні одна така зупинка. Якщо пасажир здійснює подорож, за якої місце остаточного призначення та зупинка знаходяться не в країні відправлення, до такого перевезення можуть застосовуватися положення Варшавської конвенції, яка визначає та у більшості випадків обмежує відповідальність перевізника у разі смерті чи поранення осіб, а також втрати чи пошкодження багажу.

Розд. II «Багажна квитанція» стосується вказівок щодо перевезення багажу. Згідно зі ст. 4 повинна видаватися багажна квитанція, яка (якщо вона не об'єднана з проїзним квитком чи не внесена до нього) повинна мати: зазначення місця відправлення і місця призначення; якщо місце відправлення і призначення знаходяться на території однієї договірної сторони, а одна чи декілька передбачених зупинок – на території іншої держави, зазначення принаймні однієї такої зупинки; повідомлення про те, що в разі перевезення, за

якого місце остаточного призначення чи зупинка знаходяться не в країні відправлення, до такого перевезення можуть застосовуватися положення Варшавської конвенції, яка визначає та у більшості випадків обмежує відповідальність перевізників у разі втрати або пошкодження багажу.

Гл. III «Відповідальність перевізника» регламентує відповідальність його за шкоду, заподіяну внаслідок смерті, поранення чи будь-якого іншого тілесного ушкодження пасажирів. Конвенція встановлює обмеження відповідальності перевізника. Однак за допомогою особливої угоди перевізник і пасажир можуть встановити і вищу межу відповідальності.

Конвенція охоплює 18 додатків, де урегульовано окремі питання повітряних перевезень. Зокрема видача свідоцтв особовому складу, правила польотів, питання аеронавігаційних карт тощо.

Окремі двосторонні угоди Україна уклала з іноземними державами, де передбачені особливості повітряних перевезень на окремих напрямках.

Гватемальський протокол від 1971 р. став наступним актом, спрямованим на підвищення відповідальності авіаперевізника перед пасажирами. Норми Протоколу передбачають відповідальність авіаперевізника незалежно від його вини. У декілька разів збільшилася відповідальність перевізника перед пасажирами порівняно до правил Гаазького протоколу.

Із метою уніфікації деяких правил щодо міжнародних перевезень, які виконуються іншою особою, а не перевізником, за договором 1961 р. в Гвадалахарі підписано Конвенцію для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень, здійснюваних особою, яка не є перевізником за договором, Гвадалахарська конвенція доповнює Варшавську конвенцію 1929 р.

Національне законодавство України стосовно міжнародних перевезень має здебільшого матеріально-правові норми. Повітряний кодекс України визначає поняття перевізника, що тлумачиться як будь-яка юридична чи фізична особа, що виконує повітряні перевезення і має права експлуатанта авіаційної техніки. Стосовно іноземних повітряних перевізників визнаються

права експлуатанта за документами, виданими компетентним органом відповідної зарубіжної держави і які відповідають вимогам міжнародних договорів та угод за участю України (ст. 59). Іноземні перевізники здійснюють свою діяльність на території України згідно з законодавством України, міжнародними угодами та договорами (ст. 66). Крім кодифікованого закону прийнята низка підзаконних нормативно–правових актів.

Міжнародні річкові перевезення

Річкові перевезення мають низку переваг, а саме: більша порівняно з сухопутними видами транспорту вантажопідйомність рухомого складу; висока пропускна спроможність шляху; відносна дешевизна облаштування річкового русла в порівнянні зі спорудженням залізничного полотна або автостради; низька собівартість перевезення річками.

Україні властиві міжнародні перевезення внутрішніми водними шляхами з подальшим виходом у море. До цих перевезень застосовуються норми Кодексу торговельного мореплавства України та цілої низки конвенцій, які мають двосторонній або регіональний напрямок.

Україна активно розвиває співробітництво з багатьма країнами Дунайського регіону наприклад укладена Угода про міжнародне пряме змішане залізнично–водне вантажне сполучення 14 грудня 1959 р. Ця угода визначає порядок перевезення вантажів річкою Дунай. Згідно зі ст. 2 цього договору умови перевезення вантажів у міжнародному водному змішаному залізнично–водному вантажному сполученні та витікаючи з них права, обов'язки, відповідальність, взаємовідносини між залізницями, дунайськими портами і судноплавними підприємствами, з одного боку, та відправниками та одержувачами вантажів, з іншого боку, а також тарифні питання та взаємовідносини між залізницями, дунайськими портами й судноплавними підприємствами регулюються правилами та інструкціями, узгодженими транспортними міністерствами та міністерствами зовнішньої торгівлі сторін, що домовляються.

Розрахунки між залізницями, дунайськими портами та судноплавними підприємствами різних країн здійснюються відповідно до чинних платіжних угод сторін, що домовляються.

Будапештська конвенція про договір перевезення вантажів внутрішніми водними шляхами (22 червня 2001 р.) застосовується до всіх договорів перевезення вантажів, згідно з яким порт завантаження, порт розвантаження або порт здачі вантажу розташовані на території двох різних країн, принаймні одна з яких є учасницею Конвенції. Під час таких перевезень видається транспортний документ (передбачено застереження, які він може містити) та може видавати коносамент тільки за проханням відправника вантажу або, якщо це було застереження до завантаження вантажу чи до прийняття його до перевезення.

Міжнародні змішані перевезення

Міжнародні змішані (комбіновані) перевезення передбачають перевезення вантажів, як мінімум, двома різними видами транспорту на підставі договору змішаного перевезення з пункту в одній країні, де вантажі надходять у відання оператора змішаного перевезення, до обумовленого місця доставки в іншій країні.

Головним організатором змішаного перевезення є оператор, який виконує функції експедитора та перевізника. Під час змішаного перевезення зв'язку між вантажовласником і перевізником не виникає, тому що перевізника заміняє оператор.

Цей вид перевезень регулюється Конвенцією ООН про міжнародні змішані перевезення вантажів від 24.05.1980 р. Згідно з конвенцією, якщо укладений договір змішаного перевезення і він підпадає під дію цієї Конвенції, то її положення мають обов'язкову силу для учасників.

Конвенція визначає такі правові терміни:

– «Оператор змішаного перевезення» – будь-яка особа, яка від власного імені або від її імені іншої діючої особи укладає договір змішаного перевезення,

виконує функцію сторони договору та приймає на себе відповідальність за виконання договору;

– «Договір змішаного перевезення» – це договір, на підставі якого оператор змішаного перевезення за сплату провізних платежів зобов'язується здійснити або забезпечити здійснення міжнародного перевезення;

– «Документ змішаного перевезення» – це документ, який засвідчує договір змішаного перевезення, прийняття вантажу оператором змішаного перевезення до свого відання, а також його зобов'язання доставити вантаж у відповідності до умов договору;

– «Вантаж» містить будь-який контейнер, піддон чи аналогічний пристрій для транспортування або упакування, якщо вони надані вантажовідправником.

Конвенція не обмежує права кожної держави регулювати та контролювати на національному рівні операції зі змішаного перевезення та операторів змішаного перевезення.

Згідно з Конвенцією наступні відомості містяться в документі змішаного перевезення: загальний характер вантажу, основні марки, які необхідні для ідентифікації вантажу; зовнішній стан вантажу; назва та місцезнаходження основного комерційного підприємства оператора змішаного перевезення; назва вантажовідправника й вантажоодержувача; місце та дату прийняття операторами вантажу до свого відання; місце та дату видачі документа змішаного перевезення.

Конвенція 1980 р. встановлює межі відповідальності оператора за втрату або пошкодження вантажу.

Позовна давність у міжнародних перевезень становить два роки.

Тема 7 Захисні застереження як умови зовнішньоекономічного контракту

План

1. Поняття захисного застереження. Класифікація захисних застережень.
2. Валютно–цінове застереження як умова зовнішньоекономічного контракту.
3. Застереження про форс–мажор.
4. Арбітражне застереження.

1. Застереження як умова господарського договору, укладеного між суб'єктами підприємницької діяльності (у тому числі зовнішньоекономічного договору), використовується для розподілу/нейтралізації підприємницьких ризиків, які постійно супроводжують підприємницьку діяльність.

Чинне законодавство не містить загального визначення захисного застереження. Означена договірна умова згадується тільки у Положенні «Про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)», затверджену Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09.2001 № 201 (сторони за домовленістю можуть передбачати у договорі різного роду захисні застереження) та Додатку 2 до Постанови КМУ та НБУ «Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми щодо зовнішньоекономічних договорів (контрактів), що передбачають розрахунки в іноземній валюті» від 21.06.1995 № 444, яке називає шість різновидів захисних застережень: валютно–цінове, антидемпінгове, застереження про конфіденційність, застереження про форс–мажор, застереження про реекспорт, застереження на випадок неотримання грошових коштів за експорт.

2. Валютно–цінове застереження – договірна умова, що передбачає перерахування початкової суми платежу за відповідні товари (послуги), пропорційно зміні курсу валюти застереження або середньоарифметичного курсу набору декількох заздалегідь визначених валют (валютної корзини) відносно валюти платежу.

У зовнішньоекономічних договорах досить часто окремо визначають валюту ціни (грошова одиниця, у якій має свій вираз ціна товару) та валюту платежу (валюту, в якій відбувається фактична оплата товару). Якщо валюта ціни та валюта платежу мають вираз у різних грошових одиницях, то валюта ціни виконує функції валюти застереження). Наприклад, якщо валюта ціни визначається у доларах США, а валюта платежу у гривнях, то на момент платежу може відбуватися перерахування загальної суми платежу у гривнях відповідно до зміни курсу долара щодо курсу гривні.

Отже, валютне застереження передбачає перерахування початкової суми платежу у випадку зміни курсу валюти ціни або середньоарифметичного курсу набору декількох заздалегідь визначених валют (валютної корзини) щодо валюти платежу.

Товарно–валютне застереження – договірна умова, яка у разі чітко обумовлених змін, як на валютних, так і товарних ринках передбачає перегляд початкової суми платежу та може являти собою симбіоз будь–яких положень, що утворюють зміст валютно–цінових та товарно–цінових застережень.

У договорах з тривалими термінами виконання можуть включатися застереження про більш вигідний продаж або застереження про більш вигідну купівлю.

Застереження про більш вигідний продаж передбачають перегляд початкової ціни товару за умови, що продавцю протягом оговореного терміну вдасться продати такий самий товар іншому покупцеві на більш вигідних умовах. При відмові покупця на перегляд початкової ціни продавець отримує право на одноособове розірвання договору.

Застереження про більш вигідну купівлю аналогічне застереженню про більш вигідний продаж із тією лише різницею, що тут право відмовитися від договору дається не продавцю, а покупцеві (якому, можливо, вдасться протягом обумовленого терміну купити товар на більш вигідних умовах), якщо продавець не погодиться знизити ціну товару до того ж рівня .

Іншим досить поширеним видом захисних застережень є застереження, що стосуються відповідальності (несення відповідальності, звільнення від неї або

зміні в її характері): застереження про форс–мажор, застереження про ускладнюючі обставини.

3.Форс–мажорне застереження – договірна умова, що передбачає зміну початкових умов договору щодо строків його виконання, а також звільнення від відповідальності за невиконання останнього в разі настання непередбачених, незапобіжних, об’єктивно існуючих незалежно від волі сторін обставин надзвичайного характеру, що утворюють абсолютну неможливість виконання договірного зобов’язання.

Абсолютна неможливість виконання означає, що при настанні відповідної обставини договірне зобов’язання неможливо виконати взагалі, при будь–яких зусиллях його сторін.

Застереження про ускладнюючі обставини – договірна умова, що передбачає обов’язок сторін переглянути та відкоригувати початкові умови договору в разі настання незапобіжних, об’єктивно існуючих поза волею сторін обставин, що утворюють для однієї зі сторін відносну неможливість виконання зобов’язання.

Відносна неможливість (економічна неможливість) виконання зобов’язання означає, що зобов’язання може бути виконане стороною тільки за умови несення нею непередбачених значних матеріальних витрат, що призведуть її до збитків (тобто коли витрати на виготовлення та реалізацію певного товару перевищать суму отриману від його продажу). При вирішенні зазначеного питання на користь покупця, необхідно виходити з безпосередньої мети, заради якої був придбаний відповідний товар. Наприклад, якщо товар придбаний задля подальшого перепродажу (і таким суб’єктом вже укладені договори на його перепродаж за ціною, яка є нижчою від тієї за якою він має його купувати (якщо така ціна склалася в результаті валютних цінових коливань)).

Застереження, що стосуються кількості товару – застереження про можливість відступу від зазначеної у договорі кількості товару (нейтралізує ризик випадкової втрати частини товару під час перевезень (межі допустимого

відхилення повинні бути визначені в самому змісті такої умови, наприклад, «плюс–мінус 3 (5) %»)).

4. Угода про арбітраж, що включена до контракту та передбачає можливість розгляду суперечок, які можуть виникнути з контракту, називається арбітражним застереженням.

Угода про арбітраж, яка передбачає можливість розгляду суперечки, укладена у формі окремої від зовнішньоторговельного контракту угоди, називається третейським записом.

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», арбітражна угода – це угода сторін про передачу до арбітражу усіх або окремих спорів, які виникли або можуть виникнути між ними у зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, мають вони договірний характер чи ні. Арбітражна угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження або у вигляді окремої угоди.

Сторони можуть на власний розсуд узгодити процедуру призначення арбітра чи арбітрів за умови дотримання положень п. 4 і 5 цієї статті.

У разі відсутності такої угоди:

– при арбітражі з трьома арбітрами кожна сторона призначає одного арбітра, і двоє призначених таким способом арбітрів призначають третього арбітра; якщо сторона не призначить арбітра протягом 30 днів після отримання прохання про це від другої сторони або якщо двоє арбітрів протягом 30 днів із моменту їхнього призначення не домовляться про призначення третього арбітра, на прохання будь-якої сторони арбітр призначається органом, зазначеним у п. 1 ст. 6;

– при арбітражі з одноособовим арбітром, якщо сторони не домовляться про вибір арбітра, на прохання будь-якої сторони арбітр призначається органом, зазначеним у п. 1 ст. 6.

Якщо під час процедури призначення, узгодженої сторонами:

– одна зі сторін не дотримується такої процедури;
– сторони або два арбітри не можуть досягти згоди згідно з такою процедурою;

– третя особа, зокрема установа, не виконує певну функцію, покладену на неї згідно з такою процедурою,

– будь-яка сторона може просити орган, зазначений у п. 1 ст. 6, вжити необхідних заходів, якщо тільки угода про процедуру призначення не передбачає інших способів забезпечення призначення.

Рішення з будь-якого питання, що приймається згідно з п. 3 або 4 цієї статті органом, зазначеним у п. 1 ст. 6, не підлягає оскарженню. Під час призначення арбітра орган зважає на будь-які вимоги, що ставляться до кваліфікації арбітра угодою сторін, і такі міркування, які можуть забезпечити призначення незалежного й неупередженого арбітра, а в разі призначення одноособового чи третього арбітра бере також до уваги бажаність призначення арбітром особи іншого громадянства, ніж громадянство, до якого належать сторони.

Зазвичай у внутрішньому законодавстві передбачено перелік суперечок, які підлягають розгляду міжнародним комерційним арбітражем. До того ж більшості країн для визначення дійсності арбітражної угоди властиве застосування категорії публічного порядку, якщо суперечка стосується публічного порядку належної країни, він виключається з компетенції арбітражу.

Відповідно до з п. 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» до міжнародного комерційного арбітражу можуть передаватись суперечки з договірних або інших цивільно-правових відносин, що виникають під час здійснення зовнішньоторговельних та інших різновидів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін знаходиться закордоном, а також суперечки підприємств з іноземними інвестиціями та міжнародних об'єднань і організацій, створених на території України, між собою, суперечки між їхніми учасниками, а так само їхні суперечки з іншими суб'єктами права України. Цей закон також передбачає можливість скасування арбітражного рішення та відмови у визнанні та приведенні до виконання арбітражного рішення, якщо суд вирішить, що арбітражне рішення суперечить публічному порядку України (п. 2 ст. 34) або

визнання та приведення до виконання цього рішення суперечить публічному порядку України (п. 1 ст. 36).

Тема 8 Правове регулювання розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом

План

1. Загальний порядок здійснення розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом.

2. Документарний акредитив. Поняття і види.

1. Загальні засади формування платіжно–розрахункових відносин та порядок здійснення безготівкових розрахунків регулюється: ЦК та ГК України, законами України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р., «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р., «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 р., «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 р. тощо.

Здійснення безготівкових розрахунків у межах платіжної системи України засновано на міжбанківських кореспондентських відносинах.

Міжбанківські кореспондентські відносини можуть встановлюватись:

– між комерційним банком і регіональними управліннями НБУ на підставі укладеного між ними договору про відкриття кореспондентського рахунку для проведення міжбанківських розрахунків даного комерційного банку з іншими банками, яка мають кореспондентські рахунки в НБУ;

– безпосередньо між комерційними банками (прямі кореспондентські відносини) на підставі договору про кореспондентського рахунку (дозвіл на встановлення прямих кореспондентських відносин надає регіональне управління НБУ).

Комерційні банки, які встановили між собою кореспондентські відносини називаються банками–кореспондентами. Рахунок «Лоро» – рахунок, відкритий комерційним банком банку–кореспонденту. Рахунок «Ностро» – рахунок даного комерційного банку в банку–кореспонденті. Рахунок «Ностро» одного комерційного банку є рахунком «Лоро» для банку–кореспондента. Кореспондентські відносини можуть бути як взаємні, так і односторонні.

2. Акредитив (договір, що містить зобов'язання банку–емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж).

Умови та порядок проведення розрахунків за акредитивами передбачаються в договорі між бенефіціаром і заявником акредитива і не повинні суперечити законодавству України, у тому числі нормативно–правовим актам Національного банку. Якщо це передбачено в тексті договору, то розрахунки за акредитивами регулюються Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів у редакції 1993 р. (публікація Міжнародної торгової палати № 500) у частині, що не суперечить законодавству України, у тому числі нормативно–правовим актам Національного банку.

За операціями за акредитивами всі зацікавлені сторони мають справу лише з документами, а не з товарами, послугами або іншими видами виконання зобов'язань, з якими можуть бути пов'язані ці документи.

Банк–емітент може відкривати такі види акредитивів:

1) покритий – акредитив, для здійснення платежів за яким завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку–емітенті або у виконуючому банку. Кошти заявника акредитива бронюються на аналітичному рахунку «Розрахунки за акредитивами» відповідних балансових рахунків;

2) непокритий – акредитив, оплата за яким (якщо тимчасово немає коштів на рахунку платника) гарантується банком–емітентом за рахунок банківського кредиту.

Акредитив може бути відкличним або безвідкличним. Це зазначається на кожному акредитиві. Якщо немає такої позначки, то акредитив є безвідкличним.

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком–емітентом у будь–який час без попереднього повідомлення бенефіціара (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банком–емітентом від гарантування платежів за акредитивом). Відкличання акредитива не створює зобов'язань банку–емітента перед бенефіціаром.

Усі розпорядження про зміни умов відкличного акредитива або його анулювання заявник може надати бенефіціару лише через банк–емітент, який повідомляє виконуючий банк, а останній – бенефіціара.

Виконуючий банк не має права приймати розпорядження безпосередньо від заявника акредитива (за винятком, якщо банк–емітент є виконуючим банком).

Якщо виконуючий банк не є банком–емітентом, то зміна умов відкличного акредитива або його анулювання відбуваються лише після отримання від виконуючого банку відповідного повідомлення, яким підтверджується те, що до часу зміни умов або анулювання акредитива документи за акредитивом не були подані.

Документи за акредитивом, що відповідають умовам акредитива та подані бенефіціаром і прийняті виконуючим банком до отримання останнім повідомлення про зміну умов або анулювання акредитива, підлягають оплаті.

У разі здійснення виконуючим банком платежу до отримання повідомлення про зміну або анулювання акредитива проти документів, які за зовнішніми ознаками відповідають умовам акредитива, банк–емітент

зобов'язаний відшкодувати втрати виконуючому банку, який уповноважений на здійснення платежу.

Безвідкличний акредитив – це акредитив, який може бути анульований або умови якого можуть бути змінені лише за згодою на це бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Безвідкличний акредитив, що підтверджений виконуючим банком, не може бути змінений або анульований без згоди виконуючого банку. Безвідкличний акредитив – це зобов'язання банку–емітента сплатити кошти в порядку та в строки, визначені умовами акредитива, якщо документи, що передбачені ним, подано до банку, зазначеному в акредитиві, або банку–емітента та дотримані строки та умови акредитива.

Умови акредитива є чинними для бенефіціара, поки він не повідомить про згоду на внесення змін до нього того банку, який авізував ці зміни. Бенефіціар має письмово повідомити про погодження або відмову щодо внесення змін.

Бенефіціар може достроково відмовитися від використання акредитива.

Для відкриття акредитива клієнт подає до банку–емітента заяву про відкриття акредитива (далі в цій главі – заява), а в разі відкриття покритого акредитива також відповідні платіжні доручення на перерахування коштів для бронювання їх у виконуючому банку. Акредитив є відкритим після того, як здійснено відповідні бухгалтерські записи за рахунками та надіслано повідомлення бенефіціару про відкриття та умови акредитива (далі в цій главі – повідомлення).

Виконуючий банк списання коштів з аналітичного рахунку «Розрахунки за акредитивами» на підставі першого примірника реєстру документів за акредитивом, який поданий разом з іншими документами, що відповідають умовам акредитива, оформляє меморіальним ордером. У всіх акредитивах обов'язково має передбачатися дата закінчення строку і місце подання документів для платежу. Дата, яку зазначено в заяві, є останнім днем для подання бенефіціаром до оплати реєстру документів за акредитивом та

документів, передбачених умовами акредитива. Банки мають здійснювати контроль за строком дії акредитива, який зазначений у заяві.

У день закінчення строку дії акредитива, кошти за яким заброньовані у виконуючому банку, останній в кінці операційного дня списує кошти з аналітичного рахунку «Розрахунки за акредитивами» та перераховує в банк-емітент на рахунок, з якого вони надійшли. Банк-емітент зараховує одержані кошти на рахунок заявника акредитива та списує потрібну суму з відповідного позабалансового рахунку, що призначений для обліку акредитивів.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: зі змінами та доповненнями : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.] // Відомості Верховної Ради України (ВВР)/– 1996/– № 30.– ст. 141.
2. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР).– 2003.– №18, №19– 20, № 21– 22.– ст. 144.
3. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959–XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР).– 1991.– № 29.– ст. 377.
4. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 року № 2709–IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР).– 2005.– № 32.– ст.422.
5. Господарське право України : підручник / за заг. ред. Д. В. Задохайло. – Харків : Право, 2013. – 987 с.
6. Хозяйственное право : учебник / В. К. Макутов, Г. Л. Знаменський, К. С. Хахулин и др.; под ред. Макутова В. К. – Киев: Юринком Інтер, 2002. – 912 с.
7. Мілаш В. С. Підприємницький (комерційний) договір: поняття та правові особливості / В. С. Мілаш. – Полтава : АМСІ, 2004. – 145 с.
8. Мілаш В. С. Захисні застереження в зовнішньоекономічному договорі / В. С. Мілаш. – Полтава : АМСІ, 2004. – 180 с.
9. Щербина В. С. Господарське право : підручник / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.

Навчальне видання

КИЛИМНИК Інна Ігорівна
ДОМБРОВСЬКА Алла Володимирівна

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ
ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів денної та заочної форм навчання усіх спеціальностей
університету)*

Відповідальний за випуск *І. І. Килимник*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *А. В. Домбровська*

План 2018, поз.159Л

Підп. до друку 21.09.2019. Формат 60×84 1/16.

Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 5,5.

Зам. №. Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.
Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК 5328 від 11.04.2017.